

BETHLEN FARKAS

élete és történeti műve.

Doktori értekezés.

A M. TUDOMÁNYEGYETEM	
BOLCSÉSZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KAR	
553	47-48 bk. szám.
Érkezett: 1948. VI. 18.	ho. r.
Előszám:	Utószám:
/19	/19

Készítette:

NIKLAJ FERENC.
gyakorlógimn. tanár.

1948.

é l e t e é s t ö r t é n e t i m ü v e .

[illegible]

NIKLAJ FERENC.
gyakorlógimn.tanár.

1948.

BETHLEN FARKAS élete.

A bethleni Bethlen család mindig fontos szerepet töltött be Erdély történetében. A "transsylvaniaismus"-nak állandóan tipikus képviselői voltak és hazájuknak nagy szolgálatot tettek tehetségükkel, tudományszeretetükkel, eszükkel és kardjukkal. Ennek a kiváló családnak egyik nagyszerű sarja BETHLEN FARKAS.

Bethlen Farkas születési évéről már sokan vitáztak, akiknek véleményét Szilágyi Sándor összegezi és Benkő után az 1639. évet jelöli meg Bethlen Farkas születése évül, akinek véleménye minden tekintetben elfogadhatónak látszik.^{1.}

Atyja Bethlen Ferenc volt, akinek működése Erdély történetében nagy nyomokat hagyott hátra.^{2.} Kiváló diplomata volt; a Rákócziak korában fejedelmeit több ízben képviselte Lengyelországban és egyszer Bécsben is. Életében kétszer nősült: első felesége szentlászlói Kamathy Farkas fejedelmi tanácsos, tordamegyei főispán és udvarhelyszéki főkapitánynak Zsuzsanna nevű leánya volt. Bethlen Farkas azonban nem ebből, hanem atyjának második házasságából született. Bethlen Ferenc másodszor Kemény Boldizsár Katalin nevű lányát vette feleségül 1633 jan. 25-ikén. E házasságból több gyermek született: György, Miklós, /akik még gyermekkorukban meghaltak/,

1/Szilágyi Sándor:Erdély irodalomtörténete.Budapesti Szemle IV.k. 407-408. jegyz.

2/A család leszármazásával és Bethlen F.szereplésével Lukinicz Imre foglalkozott:Keresdi báró Bethlen Ferenc c.értekezésében, Századok 1908. 677.1.

Krisztina, Farkas, Gergely, Elek, István, ki szintén gyermekkorában halt meg. Krisztina kivételével mind gyermekek voltak atyjuk elhaltakor /1653.jun./, így tehát neveltetésükről anyjuknak kellett gondoskodni. 1./

Bethlen Farkas gyermekkoráról, neveltetéséről nem sokat tudunk. Felső-Bunon született és mint gyermek neveltetését, taníttatását a szülői házban kapta, amelyről maga is tanuságot tesz művének Apafi fejedelemhez írt ajánlásában:

"cum teneram aetatem non in pulvere scholastico desudans palaestra, nec aestuans aemulorum exercitatio, sed domestica saltem umbra, ac Patrii lares eruderint ac docuerint." 2./

1654-ben, 15 éves korában öccsével, Gergellyel együtt a kolozsvári unitárius főiskolában tanult; nevük ugyanis fel van jegyezve a kolozsvári unitárius főiskola anyakönyvében 1654, márc. 9-ikén tartott beszédjükkel kapcsolatban. Bethlen Miklós is említi, hogy "ekkor Bongardus keze alatt vala Bethlen Farkas, Gergely és Elek." 3./ Még ugyanezen évben Kemény János és a fejedelem óhajítására anyjuk Farkast és Gergelyt is a híres Kereszturi Pál keze alá adja. Ekkor térnek át a református vallásra is anyjuknak és főleg Bethlen Jánosnak a befolyása következtében. 4./ Bethlen Farkas ezután együtt ta-

- - -

1/. Dr.Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. 154-155.l.

2/. Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis, I.k. XI-XII.l.

3/. Keresztény magvető, 1886. 219.l. jegyzet és Lukinich Imre i.m. 155.l.

4/. Bethlen Miklós: Önéletirása I.k. 235. l.

nul Bergellyel, Rákóczi Ferencceel és Bethlen Miklóssal az udvarnál Kereszturi Pál vezetése alatt egészen ennek haláláig /1655-ig/. 1/ Bethlen Miklós szerint Farkas igen illetendő volt gyermekkorában és később is az maradt. 2/.

A sors mostohasága következtében tanulmányait korán, 15 éves korában abba kell hagynia: "dum novercantis mox fortuna² vicissitudinibus objectus atque exercitus decimo quinto aetatis anno a studiis avellor." 3/.

A közélet terén hamar tűnik fel és családi örökségképpen nemsokára jelentékeny szerepet is visz. Mint fiatal ifju részt vesz II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű hadjáratában és a szerencse kedvezése folytán megmenekül a tatár rabság szenvedéseitől. 4/. Ettől kezdve alig van Erdély történetében olyan nevezetes esemény, amelyben részt nem venne. 1657. aug. 4-ikén nevét ott találjuk a lengyel hadjáratból visszatérő fejedelem kísérlőinek nevei között Ecse-den, ahonnan az udvarral együtt Szamosujvárra megy a rendek megnyugtatósa végett. 5/. Szívesen hagyná el az udvart, mert betegsége miatt nehezére esik gyűlésről-gyűlésre járnia, de ezt addig nem teheti meg, amíg Rákóczi fejedelemségének a kérdése nem tisztázódik: "itt nyomorgok udvarnál, várván az dologban való finalis terminatiot", írja Teleki Mihálynak

- - -

1/. Bethlen Miklós: Önéletirása I.k. 235.l.

2/. Bethlen Miklós i.m. 235-236.l.

3/. Bethlen Farkas i.m. I.k. XIII.l.

4/. Lukinich Imre i.m. 156. l.

5/. Szalárdy: Siralmas magyar krónika 329.l.

1657, szeptember 4-ikén Balásszfalváról. ^{1/}. Úgy látszik azonban mégis csak haza kellett mennie betegsége miatt, mert decemberben már Keresden tartózkodik és innét kéri Telekit, hogy tudósítsa "minden ott való dolgok és hírek felől." ^{2/}. Így nem is lehetett jelen a Rákóczi letételét és ismét való visszahelyezését kimondó gyulafehérvári, illetőleg megyesi országgyűléseken. Bármennyire félt is a fejedelem neheztelésétől, csak 1658 márciusában jelenhetett meg ismét az udvarnál, hogy részt vegyen a rendkívül fontosnak ígérkező gyulafehérvári országgyűlésen, amelyre már "napot is praefigáltak" ^{3/}. Édesanyjának betegsége azonban ismét visszahívja és csak a gyűlés végére tud elmenni; amikor anyjának betegsége javulásra fordult; pedig nagyon félt, hogy Rákóczi ezt az ürügyet csak "fogásnak" tekinti majd. ^{4/}. Rákóczinak ekkor már igen válságosra fordult a helyzete; a rendek felfogása is nagyon eltérő volt a portával szemben követendő politika tekintetében. A török háború veszedelme fenyegetett, amelyre pedig Erdély ezidőszerint képtelen volt. Rákóczi most ismét a bécsi udvar és a német birodalmi rendek támogatását akarja megszerezni a török ellen, jóllehet egyszer már elutasításra talált. ^{5/}. Követekül Mikes Mihály kancellárt és Bethlen Farkast jelöli ki a fejedelem. Bethlen Farkas már 1658. májusá-

- - -

- 1/. Teleki Mihály levelezése. /Szerkesztette Gergely Sámuel. I.k. 72-73.1.
- 2/. U.o. 94.1.
- 3/. Teleki Mihály i.m. I.k. 141. 1.
- 4/. I.M. 191-2.1.
- 5/. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XI. k. 397 l.

ban utnak indul Bécs felé, de Mikes csak későbbben indulhat el^{1/}. és így csak augusztus elején érnek Pozsonyba Lippay György érsekhez, akivel tárgyalni kezdenek és akit pontosan felvilágosítanak az erdélyi helyzetről.^{2/} Az érsek megígéri nekik, hogy "maga is nem szánja egynéhány uttal való fáradságát és szemben beszéléssel előmozdítja" Rákóczi ügyét. Mivel azonban a császár ekkor nem tartózkodott Bécsben, sokat kellett várniok^{3/}. és csak szeptember végén tudták megkezdeni a tárgyalásokat, de eredményt ekkor sem tudtak elérni: csak "segítség felől nagy jó reménységnyujtást" hoztak.^{4/}

Mialatt Bethlen Farkas Bécsben járt, a törökök nagy pusztításokat vittek végbe Erdélyben: ekkor jut török kézre Záránd megye nagy része is.^{5/} A nagyvezér önhatalmúlag Barcsay Ákost ülteti Erdély trónjára és szigorúan megtiltja, hogy a Rákóczit "követőknek valami javai legyenek Erdélyben" és megparancsolja, hogy "az Rákóczi részére valókat meg kell büntetni".^{6/} Anyja hűséget esküszik Barcsaynak Kemény Boldizsárnéval és Bethlen Mihálynéval egyetemben, de Farkas egy ideig még nem mer kimozdulni Nagyváradról. Később mégis csak kénytelen volt Erdélybe menni, mert már birtokaira is szemet vetettek. Barátságtalanul, sőt ellenségesen fogadják és még a szabad mozgástól is megfosztják. Ezért igen elkeseredik és

- - -

- 1/. Teleki Mihály i.m. I. 197-198. 11.
- 2/. Lukinich Imre i.m. 158. 1.
- 3/. V.ö. Teleki m. Bevezetése I. 261-262 és 263-269 11.
- 4/. Szalárdy i.m. 444 l.
- 5/. Lukinich Imre: Erdély területi változásai 325 l.
- 6/. Erd. Orsz. Eml. XII. Sz. 109.1..

vágyva-vágyik arra, hogy Rákóczi udvarába mehessen, mert a Bercsay-pártiak egytől-egyig sanda szemmel tekintenek rá. 1/.

1659. április 29-iki levelében Telekit kéri, hogy járjon közbe Rákóczinál, hadd mehessen minél előbb őhozzá, mert búsultában már nem tud hova lenni: "Kegyelmed abban igyekezzék, hogy hadd mehessünk ki, mert Isten látja, az képit meg nem tudom írni, mely örömet mennék." 2/. Rákóczi fel is szólítja Bethlen Ferencné, hogy fiait, Farkast és Gergelyt küldje ő hozzá, hiszen atyjuk is hű volt mindig a Rákóczi családhoz. Illik tehát, hogy a fiak se legyenek hűtlenek és az országgal kötött megállapodás értelmében bárkinék joga van az ő udvarába menni. 3/. Bethlen Farkas azonban még jó ideig kénytelen Keresden, illetőleg Szent-Miklóson tartózkodni betegeskedése miatt. Csak májusban megy Gergellyel együtt Rákóczihoz, hogy újra mellett mindvégig hűségesen kitartson. Ura iránti hűsége nem is ingott meg egy pillanatra sem. 1659. márciusában így ír Telekinek Szent-Miklósról: "Az új fejedelem ma jó Küküllővárra mindaz urakkal együtt mutatni, de én látja Isten, ki sem megyek." 4/. Május 23-ikán már Rákóczi udvarában tartózkodik Gergellyel együtt. Innen írja édesanyjának, hogy jobb lenne, ha ő is ide jönne a fejedelem udvarába, mert itt szívesen fogadnák, vagy pedig menne a görgényi várba, mert ott jobban biztonságban lenne, ha

1/. Teleki Mihály levelezése. I.k. 297-299. 11.

2/. Teleki Mihály levelezése. I.k. 392.1.

3/. Lukinich Imre i.m. 160. 1.

4/. Teleki Mihály levelezése. I.k. 412.1.

valami támadás történne. ^{1/}. Levelét azonban elfogták és az 1659 májusi szászsebesi országgyűlésen felolvasták. Ebből arra következtettek, hogy Rákóczi támadást akar intézni Erdély ellen. Ettől kezdve mindenkinek megtiltották a Rákóczi udvarral való mindennemű érintkezést és Bethlen Ferencnének csak nehezen sikerült elérnie, hogy a június 14-iki ülésen a fiaira vonatkozó országgyűlési döntést egyidőre még függőben tartották. ^{2/}.

Amint ismeretes, Rákóczit a marosvásárhelyi országgyűlés 1659. szeptember 24-ikén ismét fejedelemnek nyilvánította ki, de szerencsecsillaga nem sokáig ragyogott. A szászfenesi ütközetben /1660. május 22./ ismét és most már végleg kicsúszott a talaj lábai alól. A Rákóczi pártján lévők azonban most sem hódolnak be Barcsaynak. A bécsi udvarban bizakodnak; tőle várják ismét segítséget, hogy egy gyászos csalóadással szaporítsák eddigi tapasztalatukat: a német vagy nem tud, vagy nem akar segíteni. Rákóczi halála után Kemény János kerül a központba, akinek rokoni kapcsolatok révén tekintélyes összeköttetései vannak. Tokajban ott találjuk mellette Wesselényi nádort és a két Bethlent is. Megkezdődnek a tanácskozások a haza megmentése érdekében. ^{3/}. A tanácskozások eredménye, hogy a helyzet ura végül is Kemény lett, akit Bethlen Farkas már 1660 szeptemberében felhív a fejedelmi trón megszerzésére. ^{4/}. Keménynek nem került nagy fáradságába Barcsayt kiűzni a nyeregből és hamarosan fejedelemmé is

1/ Erd.Orsz.Eml.XII.k. 279.l. és Lukinich i.m. 161.l.

2/ V.ö.: Erd.Orsz.Eml.I. 290 és Lukinich Imre i.m. 161 l.

3/ V.ö. Teleki Mihály levelezése I.562 és 566 l. Lukinich Imre 161-162 ll.

4/ Lukinich Imre i.m. 102 l. és Magy.Tört.Tár XVIII.145-147.l.

választják. /1661. jan. 1./ Kemény tudta, hogy a két Bethlen testvérnek köszönheti leginkább, hogy a helyzetnek aránylag elég könnyen ura tudott lenni és ha még hozzá vesszük, hogy rokonsági kötelék is fűzte hozzájuk, nem csodálkozhatunk azon, hogy udvarában előkelő szerepet biztosított számukra. Bethlen Farkas pályája most kezd hirtelen emelkedni: egymásután kapja a különböző megbízatásokat és kitüntetések. Végre a sok kétség és bizonytalanság után megnyugvást talál Kemény udvarában. Örömmel írja Telekinek, hogy "Sohunnan, u-ram, bizony semmi rossz hírek nincsenek, sőt reméljük Istennek kegyelmét és sok háborúságink után pihenést." 1/. A fejedelem 1661. március elsején Fehér megye főispánjává nevezi ki. 2/. Március 19-ikén már Segesváron találjuk, ahová a fejedelem küldte, hogy Barcsay mellett tartózkodjék, akivel a fejedelem alkudozásokban állott, mert meg akarta szerezni tőle Fogaras várát. Közben otthon is volt két izben, de csak 3-3 napig, mert a főispáni hivatalba való bevezetése és a Barcsay mellé való küldetése hamar kimozdították otthonából. 3/. A beszercei országgyűlés /1661. április 23 - május 5-ig./ őt bizza meg a Maroson-tuli részek adófizetési képességeinek felülvizsgálatával; majd pedig a fejedelemtől kap ismét megbízatást, hogy a segesváriakat birja rá

- - -

1/: Teleki Mihály levelezése. II. k. 33. l.

2/. U.o. és Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Századok. 1887. 419. l.

3/. Teleki Mihály levelezése 44-45 ll.

arra, hogy ezek a fejedelem előtt megnyissák kapuikat. Ugyan-
ekkor kapott megbízatást a fehér-megyei "mustra" haladéktalan
megtartására is, ^{1/} mert félni kellett a török támadástól.
Tehát Bethlen Farkas korán örült annak, hogy a porta jóindu-
latot tanusított Keménnyel szemben; hogy "urát Ali pasa nagy-
ságotja és hogy a tatárság is igéri magát". A tatárok juni-
usban megtámadják a Székelyföldet és bizony neki is táborba
kell szállnia; Gergellyel együtt a fejedelem táborában van. ^{2/}
A török nem késlekedett sokáig és amint tudjuk a német had-
erőbe vetett bizalom ezúttal is kudarcot vallott. Kemény ma-
gára maradt a törökkel, majd az időközben kinevezett Apafi-
val szemben és így a jobb sorsra érdemes fejedelem a nagyszől-
ősi csatatéren fejezte be életét, ^{3/} bebizonyítva azt, hogy
a magyarnak a török és német egyaránt ellenségei.

Egyesek azonban még mindig bíztak a német segítség-
ben és ezek egyáltalán nem akartak belenyugodni Apafi fejede-
lemségébe. Ezek Bánffi Dénessel és Bethlen Farkassal az élü-
kön kezdték megszervezni a Kemény-pártot. A vélemény-különb-
ségek azonban megosztották a pártot, abban azonban megegyez-
tek, hogy a porta egyensúlyozására a bécsi udvartól kérnek
segítséget. A Bánffi és Bethlenhez csatlakozók elhatározták,
hogy Bethlen Farkast el fogják küldeni a nádorhoz és Montecuc-
colihoz, majd pedig a császárhoz, hogy jelentse be a császár-

- - -

1./ Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története.
163. l.

2./ Teleki Mihály i.m. II. k. 86. l.

3./ Lukinich Imre i.m. 163.-164. ll.

hoz való hűségüket és hogy kérdezze meg a császárt hajlandó-e ügyüket pártfogásába venni? A megbízó levelet az értekezlet tagjain kívül még számosan aláírták, akiknek a csatlakozása kétségtelen volt. ^{1/} Bethlen követi előterjesztésére 1662. április 6-ikán adnak választ, amely nem áll másból, mint merő biztatásokból és hitegető általánosságokból. ^{2/} Épen ilyen eredménytelen marad Macskási Boldizsárnak, Teleki Mihálynak, Keresztési Sámuelnek és Sámsondinak a követsége is. Nem csoda tehát, hogy a kilátástalan helyzet kiábrándítja legtöbbször a német politika tovább folytatásából és így lassankint kénytelenek Apafi fejedelemségével kibékülni; hiszen kockán forgott mindenük, még a fejük is. Bethlen Farkas is szorongatott helyzetben van; bujdosása napjait Aranyosmegyesen és Szatmáron tölti. Ez időben sokat betegeskedik édesanyjával együtt; ezenkívül a sok költséget sem bírja már. A bujdosással járó folytonos fettegés, a pestistől való félelem, mely "igen kezde regnálni" megviselik amugy is gyenge egészségét. ^{3/} A bujdosók végre Bánffi Dénessel előkészítetik a fejedelemmel való megegyezést és 1663. februáriusában nyíltan felkérlik a fejedelmet, hogy a görvény-szentimrei országgyűlés büntetése alól, /amely megnótázta őket/ mentse fel őket.

Az 1663. évi százkezdő országgyűlés Kemény Simon

- - -

1/. Teleki Mihály i.m. II. 245., 252-253. ll.

2/. Erd. Orsz. Eml. XIII. 140-141. ll.

3/. Teleki Mihály i.m. II. 314-15 és 342-343. ll.

kivételével /"mivel hazánk veszedelme forog benne"/ valamennyiüket felmenti a "nóta" alól: szabadon bejöhetnek és mindenüket hiány nélkül kapják majd vissza, "melyket bono modo birtak".^{1/} Többen azonban, így a 3 Bethlen testvér is nem igyekeztek azonnal élni az amnesztiával. Lehet, hogy nem bíztak eléggé meg Apafiban, de lehet az is, hogy még mindig bíztak a német segítségben és nem akartak a bécsi udvar előtt a hűtlenség gyanújába esni. Ezért a hádörhöz irt folyamódásukban^{2/} kijelentik, hogy tovább már nem maradhatnak függő helyzetben, mert "naponkint újabb parancsolatokat és imitativokat" kapnak a fejedelemtől a bemenetelre "s nem tagadhatjuk azt is - írják - az hosszas bujdosás és nagy költség igen megvont bennünket; az mi nagyobb penig, félünk attól, ha hazánk és annak mostani fejedelmek parancsolatját megvetvén, most is be nem megyünk, ujabban ellenünk provocáljuk alig reméljük, hogy sokáig ide ki való mulatásunkban módunk lehessen." Bethlen Farkas 1663. május 7-iki folyamódásában még mentegeti magát a nádor előtt, mert alattomosan hűtlenséggel vádolták,^{3/} de nemsokára ő is csak Apafihoz fordul, aki szeretettel és jóindulattal fogadja.^{4/}

Apafi alatt is részt vesz a közéletben, de nagyobb jelentőségre nem jut. Az 1664. januáriusi nagysinkai országgyűlés ugyan őt is Apafi mellé rendeli, hogy a fejedelem el-

- - -

- 1/. Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 223. 1.
- 2/. Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 234- 235. 11.
- 3/. Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 236. 1.
- 4/. Lukinich Imre i.m. 172. 1.

nöklete alatt társaival együtt döntsének a fellázadt kolozsvári zsoldosok ügyében, ^{1/} de csak itt-ott találkozunk néha elvétele a nevével az országgyűlésekkel kapcsolatban.

Ebben az időben legjelentősebb mozzanat életében házasságkötése. Bécsi követi útján alatt alkalma volt megismerkedni giletinci Ostrosith Miklós koronaőr leányával, ki apja testvérénél, Ostrosith Miklósnál élt, mivel anyja már nem élt. Csak nehezen tudta megnyerni Ostrosith Borbála kezét, mert közben Farkast "rossz bűnbe keverték" és így inkább Bethlen Miklósnak ajánlották fel a lány kezét. Ő azonban "illeendő választ" adott ^{2/} és így az eljegyzés /1665/ és a helyzet tisztázása után végre az esküvőt is megtartották Liptóújváron /1667. február 21-ikén/ ^{3/}. Az 1667. év azért is nevezetes életében, mert ekkor nevezték ki tanácsossá és ezzel szorosabban belekapcsolódik a politikai életbe. ^{4/} Ezután nevével mind gyakrabban találkozunk az országgyűlésekkel kapcsolatban; ^{5/} a tanácsban, mint vélemény-adó szerepel. 1671. november 21-ikén az ő házában tanácskoznak az urak a portai adó arányos elosztásáról és behajtásáról. ^{6/} Erre ugyanis nagy szükség volt, mert amint az 1671. márciusi

- - -

1/. Erd.Orsz. Eml. XIII.k. 298.1. Art. XXXIX.

2/. Bethlen Miklós: Önéletírása I. 342-43 és 347.11.

3/. Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Századok. 1887. 419.1.

4/. Erd. Orsz. Eml. XIV. k. 263.1. Lázár szerint 1666-ban nevezték ki tanácsossá, de ez tévedés. Századok. 1887. 419. 11.

5/. Erd. Orsz. Eml. XIV. 312. 1. és 364.1.

6/. I.m. XV. k. 242-243. 11.

fogarasi országgyűlés cikkei mutatják, az ország kénytelen volt újabb és újabb kölcsönöket felvenni az uraktól, hogy az adószükségletet kellőképpen fedezni tudják. Ekkor adott Bethlen Farkas is 100 tallér kölcsönt a kincstárnak. ^{1/} 1672. február-árusában tagja annak a bizottságnak, amelynek feladata volt a török biztosokkal Somlyó várában találkozni. Feladatuk volt továbbá a váradiaktól követelt határkiigazítás jogosságának megállapítása; elbirálása azon panaszoknak, melyek Erdélyt hatalmi túlkapásokkal vádolták. Öntésre azonban nem került dolog, mert a török biztosok a végleges határozat eldöntését a porta hatáskörébe utalták. ^{2/}

Bethlen Farkas alapjában véve csendes természetű ember volt; Bethlen Miklós szerint "discretus moderatus, tudós ember vala". Ezért bizonyára nehezebbre esett és éppen nem kívánhatott résztvenni abban a szenvedélyes személyi és legkevésbé elvi harcban, amely éppen ekkor dühöngött legjobban Erdély főbb urai között. Amennyire lehetett nem is avatkozott mélyebben bele ezekbe a harcokba, azonban ő sem vonhatta ki magát teljesen, mint Erdély egyik legtekintélyesebb főura. Bánffi Déneshez baráti kötelékek fűzték, Teleki Mihállyal rokonságban volt és ha voltak is elvi különbségek köztük, baráti viszonyukat ez nem forgatta fel. Bethlen János családjával

- - -

1./ I.m. XV. k. 189-191. ll.

2/. V.ö. Teleki Mihály i.m. VI. 53, 65-66. ll. és Lukinich Imre: Erdély területi változásai 448-449. ll.

folyton sülődásban volt, a helyzetet azonban sohasem élezte ki és Bethlen Miklósnak számtalanszor segítségére volt. Béli Pállal azonban igen ellenséges érülettel viseltetett és így Béli és saját magát is nagy bonyodalmakba keverte, amelyről bővebben kell szólnunk. A köztük lévő gyűlöletre a bethleni vár szolgált alapul: "Anno 1676. januáriusában lőn actualis terminus Segesváron, amelyen Bethlen Farkas és öcsei perlék Bethlent Béli Páltól, de nem nyerék; ez a kezdete és centruma az én és Erdély sok veszedelmének." ^{1/}. Az ellenségeskedés számai régebbre visszanyulnak köztük. Már 1672-ben is megvolt a gyűlölet Bethlen Farkasban Béli iránt, mert Béli lányának lakodalmáról, - amelyen pedig Telekin kívül valamenyi tanácsúr, még maga a fejedelem is jelent volt - tündetőleg elmaradt. Ezt a gyűlöletet még csak táplálta az is, hogy Bethlen Farkast, - amint már elíteltük is - Bánffi Déneshez barátsági kötelék fűzte; a Bánffi-ellenes ligának pedig Béli volt egyik főmozgatója. ^{2/}. A két ember között a gyűlölet lángját élesztgette Mikes Kelemen is, aki a három Bethlennel jó viszonyban állott; Béli utálta "és annak jószágaira való vágyából" kezdte Béli alatt vágni a fát. ^{3/}. Érthető tehát Béli vádja is Bethlen Farkassal szemben, akit minden rend és nyugalom megbontójának tart. ^{4/}. "Együttal érthető az is,

- - -

- 1./ Bethlen Miklós Önéletirása. I. 436-437. ll.
- 2./ Bethlen Miklós Önéletirása. I. 439. l. és 441. l., Teleki Mihály i.m. VI. 149. l.
- 3./ Bethlen Miklós Önéletirása 441-442. ll.
- 4./ Teleki Mihály levelezése. VII. 5. l.

hogy a Béldi-ellenes mozgalomhoz Bethlen mindjárt az elsők között csatlakozik és Teleki után Béldinek legnagyobb ellensége. Telekivel pedig nem jó dolog ellenségeskedni, mert "mind a fejedelem, mind a tanács és főrend, mind az ország, státus Telekitől függ. Telekinél pedig az ő /Béldi/ ellenségi mindent tehetnek ő ellene, kiváltképen a Bethlenek és Mikes Kelemen." ^{1/} Ezért, amikor az udvari párt nyílt gyanúsítással lépett fel Béldi ellen és kezdte a terhelő adatokat gyűjteni elfogatásához, Bethlen Farkas is csatlakozott elfogatásának tervéhez. Hozzájárulását fejezte ki Béldi és Bethlen Miklós letartóztatásához, sőt ő szövegezte meg a vallatáshoz szükséges kérdőpöntöket is, ^{2/} és ezek alapján történtek a vallatások 1676 októberében és novemberében.

Ekkor kerül napirendre a magyarországi bujdosók ügye is. Teleki és Apafi óhajta az volt, hogy támogatni kell a bujdosók ügyét. A szeptember 25-iki gyulafehérvári tanácskozás résztvevői közül sokan szintén ezen a véleményen voltak, de a Bethlen Farkas vezetése alatt álló ellenzék ezt csak abban az esetben tartotta lehetségesnek, hogy ahhoz szükséges a porta véleménye is. ^{3/} A porta határozott ellenzése miatt a beavatkozás nem történhetett meg, azonban ez korántsem jelentette a készülődések megszüntetését is.

- - -

1/. Bethlen Miklós Önéletirása. I. 474. l.

2/. V.ö. Bethlen Miklós Önéletirása. I. 455. l., Deák Farkas: Béldi Pál, Magy. történeti életrajzok. 1887. 144. l., Erd. Orsz. Eml. XVI. 29-31. ll.

3/. Deák Farkas: A bujdosók levéltára Bp. 1883. 40. l.

Az országban általános volt az idegesség, amelyet még csak növelt Béli és Bethlen Miklós elfogatása. Ennek az általános elégtelenségnek a jegyében folyt le a november 21-iki gyulafehérvári országgyűlés is, amelyen a vád alatt lévő Bethlen János helyett Farkas végezte a kancellári teendőket. 1/.

Apafi Bethlen Jánost megfosztja a fehérmegyei főispánságtól is és ezt szintén Bethlen Farkassal tölti be, aki amint már fentebb említettük, Kemény alatt ezt a tisztséget egyszer viselte is. A beiktatást 1677. jan. 11-ikére rendeli el: "Nem akarván nemes Fejérvármegyének egyik főispánsága hivatalját is tovább való vacantiájában szennyvedni ... január 11-ik napján hivünket tekintetes nemzeti Bethlen Farkas uramat Belmed által installáltatni és introducáltatni rendelem".... stb. 2/.

Apafi Bethlen Farkast ebben a tisztségében azután is megtartotta, amikor Bethlen János a vád alól felmentést nyert, a kancellári tisztséget azonban visszanyerte. 3/.

Ettől az időtől kezdve Bethlen János családja és Bethlen Farkasék között az ellenségeskedés mind nagyobb mérvet kezd ölteni. Bethlen Miklós panaszkodik, hogy Farkas folyton áskálódik ellene éppen úgy, mint Bánffy Dénes idejében: "egyébiránt az ilyen magok árnyékától való bokrosság és hirköltés igen szokott nyavalyája volt az én szegény három,

- - -

1/. V.ö. Tóth Ernő: I. és II. Apafi Miklós naplója. Kolozsvár 1900. 26 l. és Lukinich I. i.m. 343. l.

2/. Örténelmi Tár: 1883. 409. l.

3/. Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. 344. l.

Farkas, Gergely és Elek atyámfiaiinak". ^{1/}. Egymást folytonos rettegésben tartja a két család és az alaptalan vádak egész erdejével halmozzák el egymást. Leginkább Farkas árul el nagy ellenszenvet Bethlen János és Miklós iránt, mert meg van győződve, hogy ők a legnagyobb Béldi-pártolók. Telekinek pedig az a meggyőződése, hogy ebből semmi sem igaz és ezért minden igyekezetét arra fordítja, hogy a két család között egyetértést hozzon létre, ^{2/}. ami sikerül is neki, de csak Farkast és Miklóst illetőleg. Közben a Béldi-mozgalom is eléri tetőpontját, hogy még egy utolsó lobbanjon és örökre kialudjon, hogy "amint doctriair beszélgetések, fecsegések, levelezések útján, módján támadott.... szintúgy tentával, pennával és szóval" romboltassék szét és Béldi, "mint tehetetlen egyéniség politikailag örökre megsemmisüljön". ^{3/}. Pártja két részre oszlik, ő maga végső kétségbeesésében ártatlanságát bizonyíttatja a fejedelemhez írt levelében. Végzetteljes útján azonban már nem tud megállni és nincs másban reménysége, csak a portában, de itt is csalódnia kell, mert itt a barátságot arannyal mérték, ő pedig csak pár ezer tallérral és néhány aranyozott ezüst edénnyel tudta Paskó Kristófot a portára küldeni. ^{4/}. Paskó követsége azonban éppen elég volt arra, hogy Apafit és udvarát rémületbe ejtse és arra az elhatáro-

- - -

1/. Bethlen Miklós Önéletírása. I. 463. l.

2/. V.ö. Teleki Mihály levelezése. VII. 580, 569, 577, 592 és VIII. k. 79-80. ll.

3/. Deák Farkas: Béldi Pál, Magy.Tört. Életrajzok. 1887. 183 l

4/. Deák Farkas i.m. 185.l.

zásra bírja, hogy Paskó követségét ellensúlyozandó, egy fő-követséget küldjön a portára. 1/.

Az 1678. febr. 15-iki fogarasi országgyűlés tehát "négy becsületes fő és úri renden lévő embereket" választott "a portára az elszaladott és pártot ütött urak után, úgy mint Béldi, Csáki és a többi ellen, Bethlen Farkas és Mikes Kelemen uramékat", a másik kettő Szilvássy Bálint és Enyedi Gál volt. 2/. Melléjük még Apor Istvánt és egy szász urat jelöltek ki. Ugyanezen az országgyűlésen töltötték be a kancelláriai hivatalt Bethlen Farkassal az elhalt Bethlen János után. 3/.

A követség legfőbb embere Bethlen Farkas volt. Feladata nem volt könnyű és éppen ezért nem a legszívesebben vállalkozott erre a "bajos és gondos hirtelen utra". 4/. A követség főfeladata "deklarálni", hogy Paskó követsége "hamis követség volt", ezenkívül a követség minden dologra kiterjedő részletes utasítást kap. 5/. Február végén indulnak útnak és több-kevesebb baj után április elejére érnek Konstantinápolyba. A "vezér tihájá"-tól kaptak ugyan egy-két barátságos szót, de a vezér "rigorose" fogadta őket: se széket nem adott alájuk, "se kaftány nem adaték" és azt kívánta, hogy kívánságukat írásban adják be. Béldiek ekkor már erősen megvesztegették a portát és a követek félnek, hogy "Erdélynek bizony minden szabadsága oda lesz" és még a fejedelmet is "változás"

m - - -

- 1/. Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 404-406. ll. és Deák Farkas i. m. 185. l.
- 2/. Ápafi Mihály naplója 29. b. és l. jegyzet, Deák i. m. 185. l.
- 3/. Bethlen Miklós önéletírása 495. l. Erd. Orsz. Eml. 74-75. l. Török-magyarokori emlékek V. 494. l., Nemes János naplója: Tört. Tár. 1902. 563. l.
- 4/. Teleki Mihály levelezése. VIII. 83. l.
- 5/. V. ö. Török-magyarkori emlékek. V. 494-505. ll.

érheti. Ezért csak "bizonyos summa által" lehet a bajon segíteni. ^{1/}. Az ügy elintézése tehát valóságos alkuvá fajult és mivel Bethlen Farkasék jobban bírták pénzzel, végül mégis csak nekik lett igazuk. ^{2/}. 50 ezer tallérban tudtak kiegyezni, ezen kívül pedig egész sereg főembert kellett még kisebb-nagyobb összeggel megvesztegetniök, míg végre április 22-ikén audienciára hívták fel Béliéket. Az audencia után a vezér rájuk olvasta a "császár sententiáját": mivel árulók, latrok voltak és a portát meg akarták csalni, azért örökös fogságra ítélték őket. Bethlen Farkas előbb Béliék kiadását kérte, de kívánságát nem teljesítették és így kénytelen belenyugodni abba, hogy őket a porta, mint árulókat a Jedikulába záratta. Egyedül csak Apor Lázár tudta kikerülni a rab-ságot, akit öccse, Apor István rá tudott venni Béli elhagyására. ^{3/}.

Eltekintve Béli törekvéseinek jogos, vagy nem jogos voltától, kétségtelen, hogy Bethlen Farkas nagyjelentőségű feladatnak tett eleget és Apafinak megbecsülhetetlen szolgálatot tett. Igaz, hogy az arany nagy szerepet játszott abban, hogy követsége a legteljesebb mértékben sikerült, ezzel azonban elérte azt, hogy Erdélyben ettől kezdve a forradalmi törekvések mindenkorra megszűntek és így kétségtelen,

- - -

1/. Török-magyarkori emlékek. V. 523 - 524. ll.

2/. I.m. V. 527 - 31. ll.

3/. Bethlen Miklós Önéletirása. I. 501. l., V.ö. Deák Farkas i.m. 186 - 190. ll. és 2. jegyzet.

hogy életének ez a követsége volt a legmaradandóbb emlékü politikai rőduktuma. Érdemeit a julius 2-iki gyulafehérvári országgyűlés is elismerte és semmi nehézséget sem gördített, sőt ellentmondás nélkül megszavazta a követség kiadásainak fedezetét ^{1/}. a Farkast megválasztotta azon bizottság tagjává, melynek az volt a feladata, hogy megállapítsa azon vizaknai telek tulajdonjogát, amelyet a fiskus követelt vissza. ^{2/}.

Egyedül Teleki nem volt teljes mértékben megelégedve a követség munkájával, de csak azért, mert az ő személyéről nem beszéltek elég gravitással. E miatt neheztel is Bethlen Farkasra ^{3/}. és levelezésükben nincs meg az a barátságos hangulat, amely eddig megvolt. Ezt az elhidegülést még csak növelte az is, hogy Telekinek a bujdosók ügyében való - nem éppen szerencsés - szerepe sem Bethlen Farkast, sem az országot nem elégítette ki. ^{4/}. Az október eleji gyulafehérvári országgyűlés is ennek a hangulatnak ad kifejezést és Telekit igen kemény bírálatban részesítik.

Apafi nem feledkezett meg arról, hogy Bethlen Farkas milyen nagyfontosságú dolgot vitt véghez; hiszen trónja már ingott és nagyon kevés kellett volna ahhoz, hogy fel is boruljon. Ahhoz sem kellett volna sok, hogy helyébe maga Bethlen Farkas kerüljön: "ha Béldi és Bethlen Farkas halálo-

- - -

1/. Erd. Orsz.Eml. XVI. 90.1.

2/. I.m. 134. 1.

3/. Teleki Mihály levelezése VIII. 218-220.11.

4/. I.m.246 - 247. 11.

san nem gyűlölték volna egymást; és így mondta a főtörök; ha annak a szép urnak /Bethlen Farkasnak/ esze lett volna, fejedelem lehetett volna." ^{1/}. Ezért azután Apafi a bethleni várat és uradalmat, amely "kezdete és centruma" volt Erdély sok veszedelmének", Béli ártalmatlanná tétele után Bethlen Farkasnak és testvéreinek adományozta /1673. júl. 25-én./ ^{2/}. A gyulafehérvári 1679. májusi országgyűlés is elismeri nagy érdemeit. Neki és utódainak elengedi a birtokai után esedékes árenda felét és ezzel a közteher-viselés alól nagymértékben mentesítve lett. ^{3/}. 1678. december 28-ikán fejedelmi adományképen megszerezte Batizházát, Magyarhenyét, Elekest és Orlátot, 1679-ben pedig Bethlen Gergellyel, Nemes Jánossal és Mikes Kelemennel együtt évi hatezer forint évi bérösszegért megszerezte a törösvári és mármarosai harmincadokat és vámhelyeket. ^{4/}. Ezenkívül szép számu örökölt, családi birtokai, amelyek Bun és Keresd környékén terültek el, szintén elősegítették, hogy Erdély egyik leggazdagabb főura lett. Alig volt negyven éves és máris olyan pozícióban volt, hogy a legszebb és legreményteljesebb jövőnek nézhetett eléje. Azonban nem így történt, mert "mikor Béli Konstantinápolyban meghalt, két, vagy három hét sem volt közte, Bethlen Farkas is meghalt Szent-Miklóson hetednapos betegségében, nem örülhe-

- - -

1/. Bethlen Miklós Önéletírása. 501-502. ll.

2/. Szolnok-Doboka megye monografiája. II. 163. ll.

3/. Erd. Orsz. Eml. XVI. 110. l. 670. l. és Lukinich Imre i.m. 352. l.

4/. Lukinich Imre i.m. 352. l.

tett, vagy jól meg sem tudhatta a Béldi halálát." "Élete, szerencséje, becsületi legszebb virágában hala meg. Az er-^{1/}délyi főrend között termete, ábrázatjára nézve merő Absolon." Halála 1679. december 30-ikán következett be. Gergely és Elek Farkas feleségét okozták halála miatt, hogy ő "nádmézben etette volna meg". Bethlen Miklós és ennek felesége előtt sírva panaszkodott az özvegy és ártatlanságát be is bizonyította előttük és így a legvalószínűbbnek vehetjük, hogy tényleg torokgyíkban halt meg. ^{2/} Temetése nagy pompával történt meg; Keresden temették el. Maga Bethlen Miklós is jelen volt a temetésen, ahol Farkas testvérei tiszteletlenül bántak vele. ^{3/}

Családi életében a szerencse nem a legjobban kedvezett neki. Ha ideje engedte, legszívesebben tartózkodott családjá körében, Szent-Miklóson, vagy Keresden. A nagy elfoglaltság miatt azonban keveset lehetett otthon. Házassága előtt is folyton azon panaszkodik Telekihez írt leveleiben, hogy keveset lehet betegeskedő édesanyja mellett. Maga is sokat betegeskedik és bizony sokszor akarata ellenére is gyakran betegen kell engedelmeskednie a fejedelem és rendek óhajának, nehogy betegségét "fogásnak" tartssák. Nősülése után még többet kell szenvednie; betegeskedik ő is, felesége is. "Valóban sok búsulással, - azok közt szegény feleségemnek

- - -

1/. Bethlen Miklós Ünéletirása. I. 502. l.

2/. Bethlen Miklós i.m. 503. l.

3/. I.m. 511. l.

is újabb-újabb és fölötte súlyos betegségének nemei miatt, melyek már egész három hónaptól fogva nyomorgatják ágy fenekére leszegzették" - 1/. tölti idejét és ez így megy folyton. Levelei állandóan tele vannak panaszkodásokkal. Kétségbe azonban sohasem esik: "csak úgy kell lenni mindennek, mint istennek tetszik". 2/. Egyedül a vallásban talál sebei-re orvoslást sok szenvedésében; ebből pedig nagyon is jut neki. "Kedves, édes apró gyermekei", Katalin és István 1673. novemberében hirtelen meghaltak, 3/. édesanyja hosszas betegség után 1679. júliusában szintén meghal. 4/.

Katalinon és Istvánon kívül még két gyermeke született: László /1675. dec., vagy 1676. jan./, aki családjának fenntartója lett és Druzsiana, aki 1692. októberében ment nőül Mikes Mihályhoz. Felesége csak két évvel tudta túlélni férjét és 1681. november 20-ikán halt meg. 5/.

Ha Bethlen Farkas pályafutását végig tekintjük, el kell ismernünk, hogy elveihez ragaszkodó, higgadt és kitartó ember volt. Rákóczi mellett mindvégig hűségesen kitartott és mikor Apafihoz csatlakozott, ennek is egyik leghűségesebb embere lett és sok tekintetben fölötte állt a folyton intrikázó és egymás vagyonára éhes udvari pártnak. Szerencséje felemelte őt a legmagasabb polcokra, de sohasem felejtette el, hogy

- - -

1/. Tört. Tár 1883. é.f. 410. 1. II. 1678. nov. 16-i levele.

2/. Tört. Tár 1883. 410.1. márc. 6. lev.

3/. Teleki Mihály levelezése. VI. k. 538-539. 1.

4/. Tört. Tár 1883., 443. 1.

5/. Lukinich Imre i.m. 352 - 353. 11.

"ember nem tudhatja holtig mit ér, hát jó szerencsájében
senki sem bátorkodhatik." 1/.

1/. Eötvösművei Társ. 1883. 415. l.

BETHLEN FARKAS munkája.

Bethlen Farkas történeti műve az 1526-1609-ig tartó, főképen erdélyi, de egyúttal magyarországi eseményeket tárgyalja. Címe: Historia de rebus Transsybvanicis tom.I-IV. Munkája összesen hat kötetet tesz ki a nochmeisteről kiadott 1782-93-iki szombati kiadásban. A 6 kötet 16 könyvre van felosztva és pedig a következőképen: az I. kötet magában foglal 4 könyvet. Az 1./ könyv tárgyalja az 1526-1531. évig tartó eseményeket. A 2./ könyv az 1531-1540., a 3./ könyv az 1540-1548., a 4./ könyv az 1549-1559. év eseményeit.

A II. kötet tartalmazza a 5. és 6. könyvet és tárgyalja az 1560-1589. év eseményeit a következő felosztásban: az 5. könyv az 1560-1571. és a 6. könyv az 1571-1589. éveket.

A III. kötet tartalmazza a 7. és 8. könyveket és tárgyalja az 1589-1595. évek eseményeit a következő felosztásban: a 7., könyv az 1590-1594 és a 8. könyv az 1594-1596-ig tartó eseményeket.

A IV. kötet magában foglalja a 9. és 10. könyvet és tárgyalja az 1596-1600-ig tartó eseményeket és pedig a 9. könyv 1596-1599-ig és a 10. könyv 1599-1600-ig.

Az V. kötet tartalmazza az 1-36 lapon Benkőnek az előszavát, majd a 11. és 12. könyveket és tárgyalja az 1601-1603. év eseményeit: a 11. könyv 1601-1602-ig, a 12. könyv

az 1603. év eseményeit.

A VI. kötet tartalmazza a 13., 14., 15., és 16. könyveket és tárgyalja az 1604-1609-ig tartó eseményeket a következő felosztásban: a 13. könyv az 1604. év eseményeit Székely Mózes öldöklésétől ~~é~~ egészen az 1604. évi nagy éhségig. A 14. könyv tárgyalja az 1605. év eseményeit, a 15. könyv az 1606 és 1607., és a 16. könyv az 1608 és 1609. év eseményeit. A mű befejeződik az 1609. évi erdélyi nagy dögvésszel.

Bethlennek az volt a szándéka, hogy Erdély történetének megírását saját koráig folytassa és csak széleskörű elfoglaltsága akadályozta meg, hogy tervét nem vihette keresztül: "Rem itaque ab ovo, ut ajunt, inch^oabimus, utque totus rerum Transsylvanicarum contextus luculentius pateat, ordi-emur negotium ab ipso Joanne Scepu^ociensi ultimo Ungaro Ungarorum Rege, ab anno videlicet 1526. sicque deducemus ad haec usque tempora, ad p^aesentem videlicet post decimum sextum seculum annum." ^{1/} és "Fateor, non parum temporis nec laboris in his conquirendis vel concin^oandis me impedi^ose".../ ^{2/}.

Amilyen szerencsétlen volt műve megírásában, éppen olyan szerencsétlen volt a kiadásban is. Már saját maga gondolt művének kiadására és 1679-ben egy kassai nyomdatulajdonossal alkudozni is kezdett, hogy ez nyomdát állítson fel Erdélyben, ^{3/} de ugyanezen évben meghalt és így nem érhet-

1/. Bethlen Farkas munkája. I. k. XIII-XIV. 11. /előszó/

2/. I.m. I. k. XVI. 1. előszó.

3/. Szilágyi: Erdély irodalomtörténete. Budapesti Szemle. IV. 414.1.

te meg, hogy műve még életében megjelenhessen. A megkezdett vállalatot öcse, Bethlen Elek, belsőszolnoki főispán és fedelmi tanácsos folytatta. Keresdi várkastélyában egy nyomdát állíttatott fel 1683. végén, vagy 1684. elején ^{1/}. amely az ő utasítása szerint és személyes felügyelete alatt dolgozott. A legjelentősebb munka, amely a keresdi nyomdából kikerült, Bethlen Farkas munkája. Ezenkívül számos kisebb theológiai munkát is nyomtattak ki. A mű kinyomatásához 1684. januáriusában fogtak hozzá, de a munka nagyon lassan haladt előre, mert a kiszedett íveket Bethlen Elek vizsgálta felül, akinek az országos ügyek egyébként is sok dolgot adtak. Ezért a munka még 1690-ben sem volt készen, ekkor összesen csak 832 fólió-lap volt kiszedve. Ugyanekkor a nyomda is tönkrement az ezévi Thököly-féle támadás alkalmával, sőt a historia ívlapjai is megsemmisültek nagyrészből. ^{2/}. A zavaros viszonyok miatt csak egy század elteltével lehetett újabb kiadásra gondolni. Hochmeister Márton 1782-ben Szebenben kezdte meg a munka kiadását a fennmaradt keresdi példányok alapján. Az első két kötet nyomtatását még ugyanezen évben fejezte be; a harmadik kötet 1783-ban és a 4. kötet 1785-ben látott napvilágot. Az ötödik és hatodik kötetrel azonban még várni kellett, mert a keresdi kiadás az 1601. évvel megszakadt és így az utolsó két kötet, melyeknek hiányos szövegét

- - -

1/. Magyar Könyvszemle. 1907. 287.1.

2/. Magyar Könyvszemle 1913. 148-151. 1. /V.ö. Lukinich Imre i.m. 354-355 ll. és Szilágyi: Erdély irodalom története, Budapesti Szemle. IV. 414. 11/.

Benkő iparkodott helyreállítani, csak az 1789. és 1793-ik években jelenhetett meg. Az 1782-85-iki második kiadás címe: "Wolfgangi de Bethlen... Historia de rebus Transsylvanicis tom. I-IV. Cibinii., Typis et sumptibus Martini Hochmeister, Typogr. et Bibliop. Privilegiati. 1782-85." Ehhez járult: "Tom. V. és VI. recogn. Josephus Benkő. Cibinii. 1789-1793."^{1/} Tudomásunk szerint a művét azóta újabban nem is adták ki.

Bethlen Farkas munkájával érdemlegesen még senki sem foglalkozott. Egy-két szempontból már tárgyaltuk ugyan, de kimerítően még senki sem vette bonckés alá. Az elhangzott hozzászólások csak olyan csipegetéseknek bizonyulnak. A legtöbbet talán Szekfű Gyula foglalkozott vele, de ő is csak annyiban szól hozzá, amennyiben szüksége volt rá a Szamosközy-probléma megoldásánál. Szekfűn kívül Benkő József az V. kötethez írt előszóban tett Bethlenre és művére nézve egy-két értékes megjegyzést. Ezeken kívül Szilágyi Sándor írt róla még érdemlegesebben "Erdély Irodalom-története"-ben /Budapesti Szemle. 1858. IV. 407-415.11./ A szerzőség kérdésének tisztázását neki köszönhetjük, amennyiben végérvényesen megállapította, hogy a munka szerzője Bethlen Farkas.

Fel kell említenünk még egypár író, akiknek a véleménye azonban nem döntő, mert a legtöbbjük, úgy látszik nem is olvasta a művet és éppen hogy csak hozzászóltak. Itt

- - -

1/. Ungarisches Magazin. I. 68. S. köv. Quartalschrift V. 206. és köv.

különösen azokra gondolunk, akik a szerzőség kérdését vitatták; első helyen egypár szász tudósra: Seivertre,^{1/.} Frelmerre, Stoeerre,^{2/.} azután gr. Kemény Józsefre.^{3/.}

Kívülük még Haner,^{4/.} Kappi Károly^{5/.} és Bod irtak Bethlenről több-kevesebb igazsággal egy-két dolgot. Egyébként az egyes véleményekhez akkor fogunk hozzászólni, amikor Bethlen művéről jellemzést adunk. Most csak az irodalmat akartuk vázlatosan megemlíteni.

- - -

3/. Kurz: Magazin. I. 9.1.

4/. Nova Memoria. I. k. 470.1.

5/. A "Bellum Cos. Pol." előszavában.

1/. Ungarisches Magazin I. 68. l. s. köv., Quartalschrift V. 206. 1 és köv.

2/. Transsylvania Celebris.

BETHLEN FARKAS munkájának forrásai.

Benkő József Bethlen munkájának V. kötetéhez írt bevezetésében megállapítja, hogy Bethlen különösképpen a historikusokat használta, majd egy-két szóval megemlíti forrásait egyenként. Amint már ő is nagyon jól vette észre, a mű fő-forrása Brutus munkája volt, különösen áll ez az első három kötetet illetően. Itt felmerülhet a kérdés, hogy Bethlen Brutust, avagy Szamosközyt használta-e az 1552. év utáni események elbeszélésénél, mert Bethlen és Szamosközy szövege igen sok helyen szószerint megegyezik, míg Brutus szövegét csak 1552-ig ismerjük. Az 1552-1571-ig, Báthory István fejedelemségéig írt részlet nem áll rendelkezésünkre és így nincs módunkban összehasonlítást végeznünk. Azonban így is könnyen megállapíthatjuk, hogy Bethlen I., II. kötetének a főforrása Brutus, ha figyelembe vesszük azt, hogy az I. és II. kötetben Bethlen számtalanszor hivatkozik Brutusra és a szövegek tényleg mindig megegyeznek az 1552. évig. A II. kötetben Bethlen szintén folytatja a Brutus idézést, de Brutusnak ez a szövege, mint mondtuk is - nem áll rendelkezésünkre, de itt Bethlen szövege egyezik Szamosközyével, akit Bethlen egyáltalán nem említ; tehát önként kínálkozik az egyszerű megoldás: Bethlen és Szamosközy is Brutust írták ki annál is inkább, mert Szamosközy maga is megemlíti Brutust: "**I**oannes Michaael Brutus clarissimus nostri seculi Historicus."

Tehát végeredményben már a részletes összehasonlítás előtt is kimondhatjuk, hogy az 1526-1571. évek eseményeinek leírásánál Bethlen főforrása Brutus volt, akit egyébként maga Bethlen is többször idéz.

A további események elbeszélésénél a főforrása Szamosközy, akit szintén többször idéz. Általában véve Szamosközy művei alkotják a vezérfonalat, amelynek nyomán Bethlen folytatja elbeszélését. Műve megírásánál Szamosközyt aknázta ki leginkább, tőle vesz át legtöbb adatot, amint később látni fogjuk.

Ezekon kívül Benkő megemlíti, hogy Bethlen használta még Simigianust, Gyuláffi Gostárt, Borsos Tarást, de nem vette észre, hogy használta Zermeghet,^{1/} akinek művét Bethlen nem idézi, szintűgy Decsit, akit szintén nem említ meg Bethlen. Az említett historikusokat Bethlen nagy mértékben idézi, de ezeken kívül megemlíti még Istvánffy, Pethő Gergelyt, Piasecimot, Jacobinust, akiktől azonban nagyon keveset vesz át. Az egyes forrásokról azonban majd a részletes tárgyalásnál fogjuk megtenni a szükséges megjegyzéseket; most forrásait csak általánosságban akartuk felemlíteni.

I. kötet.

Bethlen a mohácsi vész előzményeinek elbeszélését Brutusból veszi, de itt nem szóról-szóra, hanem csak tartalmilag. Az átvétel azonban kétségtelen, mert maga is megemlíti Brutust.

1/. Kurz jegyzete. Frauschenfels: Deutsche Fundgr. 10.1.

Bethlen I. 1-37 l. - Brutus II. 136-243 l. 1/.

A fent említett részben azonban ismeri Istvánffinak, 2/.

Simigianusnak, Brodarichnak a leírását is, amint maga is
emliti és úgy látszik figyelembe is veszi az ő elbeszélésü-
ket is. Ezért nem ragaszkodik pontosan Brutusnak a leírásá-
hoz. Szolimán Budába jövetelét már Istvánffitól veszi /Beth-
len I. 38 - Istv. 89 l./, de visszatértét és a műemlékek el-
rablását már ismét Brutusból meríti. /Bethlen I. 39 - Brutus
II. 244 - 246 ll./ Szapolyainak Szegedről Budára való megér-
kezését szintén Brutusból veszi /Beth. I. 39-40 ll. - Br. II.
257 - 258. ll./ Ettől a király-választásig tartó események le-
írásánál Istvánffi, a forrása saját tanúsága szerint, de bor-
zasztóan összezavarja. Hol innen, hol onnan kap ki egy-két
sort és előre teszi azt, ami Istvánffinál hátrább van és
viszont; úgy hogy, ha nem emlitené, nehéz is volna elhinni,
hogy ezen adatait Istvánffitól vette át. /B. I. 40 -51 ll.-
Istvánffi 90 - 93 ll./ Ezután átveszi majdnem szóról-szóra
a Brutustól elképzelt érveket, amelyekkel Szapolyai pártja
Szapolyai Jánost a királyságba akarta segíteni, 3/.

4/.

majd pe-
dig Ferdinánd híveinek érveit sorakoztatja fel, szintén
Brutusból véve át adatait. Ezután az általános közhangulatot

- - -

1/. Az összehasonlításnál Bethlennél a Benkő féle szebeni ki-
adást, Brutusnál pedig a Nagy.Tud.Akadémia 1867-es kiad-
ványát veszem alapul.

2/. Istvánffi: Regni Hungariæ Historia L. XXXIV. 1685.

3/. Beth.I. 51 - 56 ll. - Brutus II. 259 - 261 ll.

4/. Beth. I. 56 - 62 ll. - Brutus II. 262 - 265 l.

ismerteti szintén Brutusból kompilálva,^{1/.} jóllehet Brutus szövegét eléggé meg-rövidíti, de az átvétel kétségtelen:

Bethlen I. 62. 1.

Brutus II. 265.1.

Haec ita a cupidinis Ferdinando hominibus ferebantur ad colligenda congregatorum studia, ut non omnibus una suffragandi causa esset. Alii enim cum in unum Scepusiensem vidissent conversa vota Nobilitatis, et propterea desisterent a Regni petitione, idque verbis jactarent, tristi aemulatione excedente animum, dabant operam Ferdinandi ius tuendo, ut crederentur ab optimo animo proficisci eorum suffragia

Haec ita a Ferdinando cupidis hominibus ferebantur, non speciosa magis illa quidem ad colligenda hominum studia quam vera, ut non omnibus una suffragandi causa esset; alii enim, cum in unum Scepusium viderent conversa nobilitatis studia, et propterea desisterent a Regni petitione, quae verbo jactabant, tristi aemulatione excedente animum, dabant operam Ferdinandi ius tuendo, ut crederentur ab optimo animo proficisci

Az átvétel tehát itt is olyan, mint máshol: csak

- - -

1/. B. I. 62 1 - 68 1 - Br. II. 265 - 270 1.

nem szószerinti. Ha van is eltérés, ez csak egy-két lényeg-
telen szó elhagyására, megváltoztatására és a szörend felcse-
rélésére szorítkozik. A királyválasztások eseményeinek leí-
rásánál hol Brutusból, hol Istvánffiból kompilál, úgyhogy
elégge összezavarja a kettőt és nehéz ráismerni az eredetire.
János királlyá választását nagyjából Brutusból^{1/} veszi, de
keveri Istvánffival.^{2/} Átveszi Brutusnak azt a téves ada-
tát is, hogy Szapolyait Varadi Pál esztergomi érsek és Bro-
darics István váci püspök koronázta meg, jóllehet ekkor az
esztergomi érsekség nem is volt betöltve. De ugyanez áll Ist-
vánffinál és Centoriusnál is és így valószínű, hogy Bethlen^{3/}
és Istvánffy Brutustól, Brutus pedig Centoriustól kompilált.

A 72. lapon a Szapolyaihoz járuló francia követsé-
get írja le, amelyet Istvánffitól vesz át.^{4/} Ezután Niger^{5/}
János gonosztetteit írja le szintén Istvánffitól kompilálva.
Ez a rész hiányzik Brutusból és valószínű, hogy ezért fordul
itt Istvánffyhoz.

Mivel igen hosszadalmas volna a legapróbb kis rész-
leteknek a tartalmi ismertetése és mivel Bethlen sokszor egy-
egy kisebb fontosságú eseményt is egyszerre több írótól vesz
át - még hozzá jól összezavarva - azért csak vázlatosan i-

- - -

1/. Bethlen I. 68 - 72. l. - Brutus II. 273-276. l.

2/. Istvánffy 91-93 l.

3/. Bethlen I. 71. l. - Istvánffy 91. l. - Brutus II. 276 l.
Centorius 3. l.

4/. Bethlen I. 72. l. - Istvánffy 91. l.

5/. Bethlen I. 72 - 74. l. - Istvánffy 93. l.

gyekszem kimutatni forrásait és szövegösszehasonlítást csak a kritikusabb részeknél fogok alkalmazni.

Bethlen I. 74 l	- Brutus II. 282 l.
Bethlen I. 75 l	- Istvánffy 91.l.
Bethlen I. 76 -79 l.	- ismeretlen
Bethlen I. 79 -80 l.	- Istvánffy 92 l.
Bethlen I. 81. l.	- Brutus II. 282 l.
Bethlen I. 82 - 85 l.	- Brutus II. 278 l.
Bethlen I. 86.l.	- Brutus II. 281. l.
Bethlen I. 87-103 l.	- Brutus II. 282-302.l.
Bethlen I.103-105 l.	- ismeretlen
Bethlen I. 106 l.	- Istvánffy 94 l.
Bethlen I. 107	- Brutus II. 315 l. /tartalmi/
Bethlen I.108-109 l.	- Istvánffy 94-95 l.
Bethlen I.110-115 l.	- Brutus II.322-24 l.-Istv.95-96
Bethlen I. 115-140 l.	- valószínű, hogy Brutus és

Zermegh munkái alapján íródott, de nehéz az eredeti szövegekre ráismerni-, jöllehet Brutust meg is említi a 127. lapon. Zermeghet nyilvánvalóan használta Bethlen, mert ahol a Bethlen-Brutus azonosság megszűnik, gyakran egyezik Zermegh-
hel. Ezt látjuk a 101-ik lapon is Frangepán tanácsadásánál:

Bethlen 101-102 / - Zermegh ^{1/} / 385-386 l. A
Zermegh-használat azonban nagyon kismérvű és csak az első

- - -

1/. Schwandtner II. /Scriptures Rev. Hungarorum 1746./

két könyvben használja Bethlen és csak jelentéktelen adatokat vesz át tőle: legtöbbször rövidebb párbeszédet, amelyek nem bírnak nagyobb jelentőséggel.

Bethlen I. 141-143 l. - Brutus 325-28 l. - Zermegh 392-393.l.

Bethlen I. 144-174 l. - Brutus és Zermegh 1/.

Bethlen I. 175-212 l. - ismeretlen.

Bethlen I. 212-214 l. - Istvánffy 130-131.l., a forrását maga említi. Ezután ismét Brutushoz fordul és hol többet, hol kevesebbet kompilál. Egyéni átalakítás csak anynyiban ismerhető fel nála, hogy jól összezavarja az eredetinek sorrendjét. Brutust itt sem említi, jóllehet az átvétel kétségtelen; amint ez kitűnik az összehasonlításból. Ezen azonban nem kell csodálkoznunk, mert forrásmunkáit csak akkor említi meg, ha éppen eszébe jut és kedve van hozzá. De nézzük a szöveget:

Bethlen I. 214. l.
Ferunt Solymanum post-
quam audisset Grittium
Medgyesini obsessum, scíp-
sisse Joanni Regi, ut
si beneficii in se colla-
ti /cuius causa universi
Christiani Orbis vires
contra se concitatae fuissent/
memorem se praestare vel-
let, perditis rebus Grittii

Brutus II. 460. l.
Ferunt Solimanum, cognitis,
quae gesta in Transsilvania
essent, litteras minarum et
denuntiationum plenas ad
Joannem Regem dedisse, ius-
sum suis imerare, ut solu-
ta obsidione Grittium mis-
sum facerent, cum summa
potestate a se missum
in Ungariam legatum

sublevandis incumberet,
et hoc pacto sincerum
et alacrem animum su-
um declararet, ut illum
sibi incolumem redde-
ret. Qui in hunc mo-
dum responsum dedit...

Sed beneficii sui memor,
si iniuriarum Ferdinan-
di esset, a quo univergi Chris-
tiani orbis vires in se es-
sent concitatae; ita in
persolvendo grati hominis
officio, ut inope imploran-
da suis afflictis et perdi-
tis rebus, alacrem animum
sibi debere praestare. His
litteris ad hunc modum
dicitur Joannes respondisse:

Ami ezután következik, az már majdnem teljesen szószerint
van átvéve.

Bethlen I. 214-221 l. - Brutus II. 460-72 l.

Bethlen I. 221-224 l. - ismeretlen.

Kassának Jánoshoz való pártolását, Sárospataknak Ferdinánd-
tól való elpártolását, Eszék ostromát és a következő esemé-
nyeket Istvánffy nyomán beszéli el, de Brutusból is merít
és meg is említi mindkettőt Eszék ostromának elbeszélésénél;
"Quod cum sciamus Istvanffium et Brutum fuse descripsisse..."

Bethlen I. 224-233 l. - Istvánffy 133-143 l. és
Brutus II. 468 - 490 l.

A 234-235 lap kivonat Istvánffyból és mások műveiből,
"qui antem ea cognoscere volet, consulat Istvanffium et ali-
as, qui acta illorum fuse describunt." Ezután a nagyváradi
béke pontjait közli; valószínű, hogy eredeti akták után:

Bethlen I. 236-263 l.

Bethlen I. 263-271. l. - Istvánffi 144-146. l.

Bethlen I. 271-273. l., ismétlése a 213-224. lapoknak /de quo superius./

Bethlen 274-325. l. - Istvánffi 146-148 l. - Brutus III. k. 28-40 l. és eredeti levelek, okmányok. Itt megemlíti Istvánffit, Brutust és Simigianust is. Szapolyai János jellemzésénél mind a három író véleményét leadja, sőt itt még Zermeghet is ismeri.^{1/} Bethlen I. 326-331 l.: levelek Zsigmond lengyel királyhoz. A 332-334. lapok szintén levelek, Zsigmond király válaszai.

Bethlen I. 334-341. l. - levelek.

Bethlen I. 341-342. l. - Istvánffi 149. l. - Brutus III. 41. l.

Bethlen I. 343-346 l. - Istvánffi 148 l. - Brutus II. 41-42. l.

Bethlen I. 346-350 l. - Istvánffi 149 l.

Bethlen I. 350 - 352 l. - levél

Bethlen I. 352 - 355 l. - Istvánffi 150.

Bethlen I. 355 - 357 l. - Istvánffi 151 - 152 l. és Brutus II. 78-79 l. /tartalmi átvétel csak./

Bethlen I. 358-361. l.: V. Károly császár levele Zsigmond lengyel királyhoz.

A Buda postromától Solimán kitakarodásáig lévő eredményeket teljesen Istvánffy^{2/} nyomán készíti el. Istvánffit

1/. Bethlen I. 323-325 l., Zermeghre nézve lásd Schwandtner i.m. 323-415 l.

2/. Bethlen I. 361-402 l. - Istvánffi 152-159. l.

nem emliti meg, jóllehet negyven lapon át másolja. Az átvételt azonban fel lehet ismerni a jelen esetben, mégha igyekszik is a rövidítésekkel, felcserélésekkel és egyéb manipulációkkal változtatni az eredeti szöveget. Az összehasonlítás kedvéért közlünk itt néhány párhuzamos szöveget:

Bethlen I. 361-362 l.

Istvánffi 152 l.

Ferdinánd Buda ellen megy

Qui nulla interposita mora, Budam versus, ubi ipsa Regina cum filiolo fuit, contendit. Quo perveniens 2-da Junii valde illam a priori statu in melius, ac novis propugnaculis sedulitate demortui Joannis Regis perite admodum munitem reperit, longeque fortiozem, quam illam ante decennium irrito conatu appugnatam relinquerat.

Budamque versus contendit. Sed urbem eam valide immutatum, ac novis propugnaculis perite admodum summitam, reperit secus quam ante decem annos eam irrito conatu appugnando reliquisset.

Bethlen I. 384.l.

Istvánffi 158.l.

Interim per speciem visendae nobis, cohortes certis Ducibus, quos Purpurati, quid facto opus esset,

Interim vero per simulationem visendae urbis, turmas et cohortes, certis ducibus, quas

edocuerant, máni-
pulatim immiserunt, ad-
eoque tacite et sine ullo
tumultu nunc aliam et
rursus aliam occuparunt
portam, ut custodes et
cives vix factum ani-
madverterint.

quidam facere vellent,
edocuerant, manipu-
latim immiserunt; ad-
eoque tacite et ullius
rixae tumultu Saba-
tinam primo portam,
ac brevi aliam post
aliam occuparunt,
ut custodes et cives ac
abii vix factum ani-
madvertisse viderentur.

A Majláth Istvánnal kapcsolatos eseményeket már
Brutus után beszéli el.

Bethlen I. 402-406.1. - Brutus III. 187-194.1.

" I. 406-410.1. - " III. 200-203 1.

" I. 411.1. - Istvánffi 160.1.

" I. 412.1.-413 1. - Perényi Pál halála:

"~~in~~ta Historicorum relationem" és "prout nonnulli referant."

Bethlen I. 413-415.1. - saját bevallása szerint
Simigianustól merít, de nehéz ráismerni az eredetire. A
415-418.1. ismeretlen helyről vannak véve, forrásmunkát nem
említi.

Bethlen 418-421.1. - Brutus III. 341.-342.1.

" 421-424.1. - Fráter György halála,
többek után meséli el.

Bethlen I. 424-425 1. - Brutus III. 350 és 349.1.

" I. 425-426.1. - Istvánffi 188. 1.

Bethlen I. 426-427 l. - Brutus III. 350.l.

" I. 427-428 l. - Istvánffi 184. l. /quo fuse
exponit Istvanffius."/ A 429-430 l. szintén Istvánffira enged
következtetni.

Bethlen I. 431-436 l. - Istvánffi 189 l.

" " 436-447 l. - Brutus III. 351-359.l.

" " 448-449.l. - Istvánffi 191.l.

" " 450-456.l. - ismeretlen szerző után.

György barát szereplését Brutus nyomán beszéli el; sajnos
itt Brutus munkájából hiányzik és eléggé zavaros is az elő-
adása, de azért biztos, hogy ezt a részt is tőle vette át,
mert a stilus, szólásmód mind erre enged következtetni: Beth-
len. I. 456-489 - Brutus III. 361-384 l. Ezután adatait a
tőle említett "Annales Transsylvanici manu scripti"-ből veszi:

Bethlen I. 489-506.l. - Annales ...

" " 506-508.l. - Istvánffi 198 l.

" " 509-514.l. - Brutustól, de ez a rész
hiányzik Brutusból.

Bethlen I. 514-522.l. - Ferdinánd levele, eredeti
levél.

Bethlen I. 523-528.l. - Istvánffi 201-204.l., maga
is megemlíti Istvánffit, közben azonban másfél lapot ismét
Brutusból kompilál.: Bethlen I. 529.l. - Brutus 467.l., de
itt megemlíti Brutust: "Haec refert Brutus." ^{1/}.

- - -

^{1/}. Ez a kis rész már Bethlenből van rekonstruálva.

Bethlen I. 529-533.1. - Istvánffi 204-207.1.

" " 533-538.1. - Ferdinándtól Báthory Andrásnak adott diploma.

Az 1552-es várostromokat Istvánffi után beszéli el, de nagyon megrövidíti Istvánffinak hosszadalmas előadását. Istvánffit maga is megemlíti többször.

Bethlen I. 538-559.1. - Istvánffi 207-244 1

" " 559-560.1. - Istvánffi és Brutus /Br. III. 468-469./: "Hucusque Istvánffi, Brutus autem addit." ^{1/.}

Bethlen I. 561-563.1. - ismeretlen szerző után.

" " 563-565.1. - Istvánffi 242.1.

" " 565-578.1. - akták nyomán.

" " 578-582.1. - Brutus /"Haec Brutus." ^{2/.}

" " 582-587.1. - hallomás után.

" " 588-590.1. - Istvánffi 244-245.1.

" " 591-594.1. - koholt beszédek.

" " 595-609.1. - ismeretlen szerző után.

" " 609-610.1. - Brutus 471-472.1. ^{3/.}

" " 610-612.1. - erdélyi események, ismeretlen szerző után, esetleg hallomásból.

Bethlen I. 613-625.1. - Istvánffi 252-258.1., némely helyen csak vázlatosan kompilál, de rá lehet ismerni az eredetire.

- - -

1/. Az a rész elveszett Brutusból.

2/. Brutus III. 469-471.1.: rekonstruálva Bethlenből.

3/. Elveszett Brutusból; Bethlen munkájából rekonstruálva.

Bethlen I. 626-627.1. - Brutus 472-473.1. 1/.

" " 627-628.1. - Istvánffi 259.1., de csak
vázlatos átvétel.

II. kötet.

A második kötet azzal kezdődik, hogy János Zsigmond követséget küld Ferdinándhoz házasság-kötés céljából. Az 1-15. lapig az eseményeket Istvánffi nyomán beszéli el, de többször fordul más szerzőkhöz is. Főforrása azonban Istvánffi, hiszen a két szöveg néha szóról-szóra megegyezik:

Bethlen II.1-15.1. - Istvánffi 259-268.1.

" II. 8.1. - Istvánffi XX. 259.1.

. quos Joannes, quos Joannes
cum elapsu esse Dobo-
nem accepisset, ne quam
faemineam in poena me
tum sibi iniustam vel- vellet,
let, eundem sequi et	maritum sequi et ab-
abire permisit.	ire permiserat.

A közben tárgyalt levelek valószínűleg eredetiek után vannak közölve, mert ezek nincsenek meg Istvánffinál. A 14. lapon ezt mondja: "de qua varii varia scribunt, nobis autem ea, quae ex relatione illorum, qui huc pugnae interfuerunt, in annales sunt relata, annotare visum est." Az annalesek alatt pedig Szekfü szerint Szamosközyt kell értenünk. Ez a rész azonban Szamosközynél nem található meg; te-

1/. Szintén Bethlenből van rekonstruálva.

hát valószínű, hogy Szamosközy művének ez a helye elveszett.

Az 1561-1566-ig tartó események leírásánál a főforrása szintén Istvánffi, de csak vázlatosan közli Istvánffinak rengeteg anyagát a harcok leírásáról. Közben sok eredeti adatot is felhasznál, különösen a levelezéseket, követutasításokat és egyéb okmányokat: Bethlen II. 15-79. l. - Istvánffi 268-297. l. Hogy Istvánffit használta, arról maga is többször tesz említést; így a 25. lapon /quod Istvanffi libro 21. fuisse describit"/, a 65. lapon Pankota megemlítésénél: "cuius expugnationem Istvanffi libro 22. describit". Egyébként ezen rész elbeszélésénél több forrásra és támaszkodott, mert szövege nem mindenütt egyezik Istvánffi szövegével; a vezérfonal azonban, amelyen haladt, kétségtelen, hogy Istvánffi munkája volt. Biztosra vehető, hogy Brutust is használta, mert később többször is említi. Egyébként is, amint az első kötetnél már láttuk, Brutust mindig jelentékenyen vette igénybe. Brutusnak ez a része azonban elveszett és így nem áll módunkban összehasonlítást végeznünk.

Bethlen II. 79. l. - Szamosközy ^{1/}. I. 4. l.

" " 80. l. - " " 36. l.

" " 81-83. l. - ismeretlen helyről.

" " 84-99. l. - athname, levelek, követ-

instrukciók.

A 99-109. lapoknak a forrása ismeretlen, de valószínű, hogy itt is Brutust használta, mert a 110. lapon meg-

- - -

1/. A Magyar Tudomány Akadémia 1867-es kiadását használtam.
os

emliti Brutust a Szolimánnak adott ajándékok leírásánál. A 113. lapon Istvánffit is megemlíti; Szolimánnak János Zsigmonddal való beszélgetését már az ő nyomán írja le. Tehát:

Bethlen II. 109-113.1. - Brutus után,

" " 113-115.1. - Istvánffi 306.1.

" " 116-121.1. - ismeretlen.

" " 121-1. - Szamosközy I. 30.1.

" " 121-130.1. - ismeretlen.

" " 130-133.1. - Brutus 437-440.1.

" " 135-135.1. - "quorum enumerationem alii Scriptores prolixè contexerunt."

Bethlen II. 136-140.1. - Szamosközy I. 59-64.1.

A 140. lapon a szöveg már nem egyezik Szamosközy szövegével. A stilus azonban nagyon hasonlít Brutuséhoz és a tendencia is Brutusé és így Szekfüvel ^{1/} valószínűnek kell tartanunk, hogy a Gyula elfoglalásával és Kerecsényivel összefüggő dolgokat Brutustól vette át /Bethlen 140-145.1./, de más forrása is voltak: "quod alii fuse exposuerunt," ^{2/} Istvánffit maga is megemlíti a 144. lapon.

Jenő, Világos és Tokaj ostromát valószínűleg Istvánffi után beszéli el, de az adatait csak vázlatosan közli.

Bethlen 145-151.1. - Istvánffi 311.1. körül.

" 151-152.1. - Szamosközy I. 70 és 72-73.1.

A 153. lapon álló oldaljegyzet: "Quaeremoniae graves de Prin-

- - -

1/. Szekfü: Adatok Szamosközy István történeti maradékának kritikájához. 8.1.

2/. Bethlen Parkas i.m. II. 140.1.

cipibus" arra vall, hogy Bethlen ezt a részt Brutustól vette át, annál is inkább, mert a János Zsigmondot dicsőítő tendenciát szolgálja.

János Zsigmondnak a tatárokkal való harcát már Szamosközytől veszi át, amit a két szövegnek néha szóról-szóra való egyezése bizonyít. ^{1/} Ezen elbeszélés végén, az 1566-os évnél felemlíti, hogy milyen bő termés volt ekkor Erdélyben és itt megemlíti Gyulafi Bestárt első ízben /Bethl. II. 158.1./ Szigetvár ostromát Szamosközyvel együtt Brutus leírása nyomán beszéli el. Szamosközy nem hivatkozik Brutusra, Bethlen azonban megemlíti Brutust és ebből következtetjük, hogy Szamosközy is Brutusból merített, mert a Szigetváran lévő nők szomorú halálát csak ők ketten beszélik el. ^{2/}

/Bethlen II. 158-165.1./ A 165-179. lapok forrása ismeretlen teljesen előttünk. A 179. lapon ismét Brutust említi meg Karácsonyi György lázadásának leírásánál: ... "prout scribit Brutus, ex quo sequentia de verbo ad verbum hic inseruntur." Itt ismét egyezik Bethlen és Szamosközy szövege, tehát biztosra vehetjük, hogy ismét mind a ketten Brutus alapján beszélik el a "fekete ember"-ről szóló dolgokat,

Bethlen II. 179-194.1. - Szamosközy I. 96-106.1. - Brutus. ^{3/}

Bethlen II. 194.199.b. - Istvánffi 355-356.1.

János Zsigmond harcainak leírását tehát Brutustól és Istvánffi-

1/. Bethlen II. 154.-159.1. - Szamosközy I. 85-88.1.

2/. V.ö. Szekfü i. értekezésével. 9.1.

3/. Elveszett Brutus művének ez a része.

tól vette át; a béketárgyalás leírásánál maga is megemlíti Brutust: "Brutus autem scribit" ... /Bethlen 199-200.1./

A 229. és 230. lapon, ahol János Zsigmond jellemzését adja, amely Szamosközynél is megvan, de jóval bővebben Bethlen megemlíti Brutust, de az előtte tárgyalt Békes szereplésénél és Báthory Istvánnak vajdává választásánál nem említ semmi forrást. Ismerve azonban Bethlennek idézési módját, bátran tulajdoníthatjuk ezt a részt is /Bethlen 200-230.1./ Brutusnak; annál is inkább, mert a János Zsigmondot dicsőítő hangnem is arra utal, hogy eredetileg Brutustól ered.

A Békesi-féle mozgalom leírásánál Bethlen nem említ semmiféle forrást és nem találni forrásai között egy szöveget sem, amelyre a legcsekélyebbet is hasonlítana az ő szövege. Csak Fogarasvár megszállásának elbeszélése egyezik már Szamosközy szövegével. Így tehát hipotézisre szorulunk, hogy meghatározhassuk Bethlen forrását. A mozgalom egész leírásán Báthory magasztalása és Békesi ledorongolása érezhető. Ezenkívül a mozgalom elbeszélése igen részletes és majdnem azt lehetne mondani, hogy kerekded. És ha hozzátesszük, hogy Brutus már 1575-ben meg akarta írni Békes Gáspár zavargásának történetét, kedveskedésül Báthory Istvánnak és ha tényleg megírta, akkor tényleg sok adatot szerezhett össze és érthető is akkor a Báthoryt magasztaló hangnem. Ezenkívül a sok okleveles-anyag adat, cikornyás stílus, mind arra vall, hogy Brutus volt Bethlen forrása, nem is számítva azt, hogy a Fogaras megszállása után való események leírása már majdnem mindig betű szerint egyezik Szamosközy szövegével, akiről

pedig ézintén tudjuk, hogy főforrása neki is Brutus volt. Így tehát eléggé valószínűnek látszik, hogy a forrás Brutus.:

Bethlen II. 236-274.1. - Brutus.

" " 274-286.1. - Szamosközy. I. 137-180.1.

- Brutus.

Bethlen úgy látszik sokkal jobban kiaknázza Brutus nagy-terjedelmű adatait, mert Szamosközynél nincs közel sem olyan sok levélanyag közölve, mint Bethlennél. Bethlennél ugyanis az elbeszált résznek kb. a fele levélanyag. Mégha nem Brutus lett volna is a közös forrásuk, - ami azonban lehetetlennek látszik - , akkor is bizonyos, hogy a forrásuk közös volt, mert Bethlen 274-386.1. és Szamosközy I. 137-180.1. majdnem mindenütt betű szerint egyezik; úgyhogy párhuzamos szövegek közlése teljesen felesleges.

A 386-412. lapok forrása ismeretlen, legnagyobb-részt azonban levelezések és követinstrukciók és így lehet, hogy eredeti után vannak közölve, de lehet, hogy itt is Brutus a forrás, mert a 413. lapon Tiffenbach követségének elbeszélése már egyezik Szamosközy szövegével: Bethlen II. 413-416.1. - Szamosközy I. 188-189.1.

Bethlen II. 413.1.

Szamosközy I. 188.1.

....., nulla interjec-
ta cunctatione Christo-
phorum Tiffenbachium
Szathmariensis arcis
Capitaneum magni
animi et consilii virum

Qua propter nulla in-
terjecta cunctatione
Christaphorum Tiffenbachii-
um magni animi
consilii virum, qui
postea multis functus

in Transsylvaniam ad Ste-
phanum Bathorem misit,
eique multis rationibus sua-
dere contendit

in Ungaria praefecturis
celebre nomen obtinuit
ad Stephanum in Transsyl-
vaniam ablegat...

Sajnos, hogy Brutusnak nagy része elveszett és így nem áll rendelkezésünkre az összehasonlításnál, pedig az eddigiekből is elég világosan kitűnt, hogy a második kötet fő forrása is Brutus volt, amint a Szamosközyvel való összehasonlítás után biztosra vehetünk. A forrás-kérdést csak ilyen következtetéssel tudjuk eldönteni az 1575-1589-ig tartó események leírásánál is. Irónk itt nem hivatkozik semmiféle forrásra, de szokása is neki, hogy ahol sokat vesz át, ott nem említi meg forrását. A 416-436. lapokon lévő elbeszölés nem hasonlít egyik forrásának a szövegéhez sem, de a 436-443. l. már majdnem azonos Szamosközy I. 199. l. és 244-245. lapok szövegével. Ezután a 443-463. lapnak a forrása ismét nem található, de a 464-473. l. szövege egyezik Szamosközy I. 215-221. lapok szövegével és a 480. l. Szamosközy I. 243. l. szövegével ismét. Tehát a forrásuk megint közös volt, amely nem lehetett más, mint Brutus műve, amit a sok levél-anyag, a stilus is bizonyít. Bethlen azonban itt is bővebben merít Brutusból, mint Szamosközy. A 481-502. lapokon Gyulai Pálnak Sirbik váradi kapitányhoz intézett hosszú levele van közölve, amely Szamosközynél nincs meg, mert ő az ilyen hosszú lélekzetű leveleket vagy megrövidítve szokta adni, vagy teljesen elhagyja. Ez a hosszú levél is arra vall, hogy Bethlen csak Brutustól vehette át, de lehetséges egyébként az is, hogy e-

redeti után közli.

Az 505-517.1. a szultánnak adott különböző nemzetek ajándékeiról és Merkabázi Pálról szól. A szöveg mindenütt egyezik Szamosközy előadásával: Bethlen 505-517.1. - Szamosközy 231-247.1.

Az 1586-1598-ig terjedő időre nem ismerjük Szamosközy munkáját és így nehéz eldöntenünk, hogy kinek a munkája lehetett Bethlen forrása ezen időre eső események elbeszélésénél. Az előbbi megokolások azonban ismét Brutusra utalnak bennünket. Erre enged következtetni Báthory Istvánnak léptenyomon való dicsőítése: "Encomium Stephani Bathorei". /523.1./ "Sysopsis actorum Stephani Bathorei" /524.1./ "Encomium Stephani Regis" /551.1./, "Aliud Epitaphium" /553.1./ "Carmina in honorem Stephani Bathorei" /555.1./ stb., majd pedig Kovacsóczy hosszú beszédének /Bethlen II. 531-547.1./ közlése. Az elmondottak arra engednek következtetni, hogy Bethlen itt valószínűleg Brutusnak a Békesi-féle zavargásokról szóló könyvét használta.

III. kötet.

Az 1-37.1. forrása kritikus. A 37. lapon ezt írja: "quod Istvenffius exponit fuse" és ebből azt lehetne gyanítani, hogy Istvánffi lehetett az előzőekben is a forrása; a szövegek azonban csak keveset hasonlítanak néha. Egyébként még vissza fogunk térni e résznek a tárgyalására.

Az 1593. év eseményeinek leírását Baranyai Decsi János munkájából vette Bethlen; a két szöveg majdnem mindenütt

szószzerint egyezik, jóllehet Bethlen Beranyait egy szóval sem említi meg, de erről is fogunk még szólni: Bethlen III. 37-167.1. - Decsi 18-95.1. ^{1/.}

A hitelesség kedvéért nézzünk egypár párhuzamos szöveget:

Bethlen III. 60.1.

Jam vero rediens inde cum litteris Ravasdi^sii famulus, et ipse retulit, quo loco res ibi essent, et litterae allatae idem continebant; Mehmetem Csausium et Ibraimum auctores Sinano fuisse: ut cuncta pro eorum arbitrio Sigismundo Vojvodae perscriberentur, quod eo tantum consilio ab eis fieret, ut aliquem sibi apud eum gratiae locum invenirent,

Bethlen 137.1.

Nos autem ab rei pecuniariae difficultatem aliquid incommodi Respublica patiatur, novo exemplo cogendae pecu-

Decsi 31-32.1.

Jam vero rediens famulus Ravasdi^sii cum litteris eiusdem, et ipse, quo loco ibi res essent, retulit, et litterae ipsius idem continebant: Machmetum Csausium, et Ibraimum auctores Sinano fuisse, ut cuncta pro locum arbitrio Principi perscriberentur, quod eo tantum ab eis fieret, ut aliquem sibi apud eum gratiae locum invenirent.

Decsi 63.1.

Nos autem ab rei pecuniariae difficultates, aliquid incommodi Respublica patiatur, novo plane exemplo, ea ra-

niae ratio est inventa,
ut praeter annuum tri-
butum Portae penden-
dum et praeter summam
ad sustentationem Aulae
Sigismundi, ac ad restau-
rationem arcis Varadi-
ensis ordinatam, Nobi-
litas omnis supremi jux-
ta et inferioris ordinis,....

Bethlen III. 153.1.

Sinanus dum eo loco
quem diximus, tum de
ratione tuendae Pro-
vinciae cum suis consi-
silia communicaret, a
Passa demum Budensi,
qui multum, et mo-
mini suo

tio cogendae publicae
pecuniae est inventa,
ut Nobilitas omnis,
supremi iuxta, ac
inferioris ordinis,....

Decsi 74-75.1.

Sinanus in eo loco,
quem diximus, cum
de ratione etc.
.
.
.
.

Amint mondtuk is Bethlen nem emliti egy szóval
sem Baranyai Decsit, pedig szokása néha megemlékezni for-
rásairól. Szamosközy munkájának 1586-1598-ig terjedő időre
a munkáját nem ismerjük és így nem áll módunkban összehason-
lítást végeznünk, de kénytelenek vagyunk Szekfü érveit két-
kedve fogadni, aki azt mondja, hogy Bethlen Szamosközy III.
és IV. Pentasából írhatta ki az 1593. év eseményeit, amely
része Szamosközynek elveszett. Szekfü megállapításának nagy

1/.

nehézségei vannak.

1/. Még nem biztos és nem eléggé ismeretes Decsi kéziratának a sorsa és így nem biztos, hogy Bethlen egyáltalán nem fért hozzá, amelyet

2/. megerősít az is, hogy a Szekfütől kimutatott Szamosközy-Decsi párhuzam közel sem bizonyít annyit Szamosközy Decsi kompilációja mellett, mint amennyit mutat a Bethlen-Decsi párhuzam. A Szekfütől kimutatott Szamosközy-Decsi párhuzam csak a valószínűség határán áll, míg a Bethlen és Decsi szövegek a legtöbb helyen szóról-szóra egyeznek.

A 3-ik nehézsége Szekfü felfogásának az, hogy Bethlen nemcsak Decsit nem említi meg, hanem ezen rész elbeszélésében Szamosközyt sem.

4/. Elképzelhető egy olyan átvétel is, hogy Szamosközy és Bethlen is Decsit használták és pedig mindketten saját idézési modoruknak megfelelőleg: Szamosközy tartalmilag kompilált, míg Bethlen szószerint.

Végeredményben azonban azt kell mondanunk, hogy biztosak nem állíthatunk addig, míg Baranyai Decsi munkájának sorsa egészen tisztázva nem lesz.

A 3. kötet főforrása azonban nem Decsi volt, hanem - amint Szekfü kézzelfogható érvekkel kimutatta a Nemz. Muz. kéziratának "492. Quart. Lat." jelzésű kéziratnak az őse, amelyet ő Szamosközynek tulajdonít. 2/. Ezeken kívül használ

- - -

1/. V.ö. Szekfü i.értekezését Szamosközyről. 22.1.

2/. Szekfü Gyula: Szamosközy műve az 1594 év eseményeiről. Századok. 1908. 217-244.1.

ta még nagyon kis mértékben Szamosközyt és Jacobinust.

Tehát, amint mondtuk is Bethlennek a III. kötetnél a főforrása egy kézirat volt. Csak röviden kívánjuk a Szekfűtől leszűrt eredményeket összegezni, amelyeket kétségszövegbevonhatatlanoknak kell tartanunk, annyira meggyőzőek. Szekfű a kéziratot Szamosközyre viszi vissza és megállapítja, hogy Szamosközynek az eredeti kéziratát egy ismeretlen lemásolta, ezt a másolatot használta azután Bethlen. Szekfű után jelezzük mi is az eredetit "Sz"-el, az ismeretlen másolatát "X"-el, Bethlent "B"-vel. Az X-ről Weidenfelder készítette ~~Weidenfelder készítette~~ egy másolatot /W/, aki Böjthi Veres Gáspárnak tulajdonítja a munkát. Weidenfelder másolatáról ismét két másolat készült, amelyek közül a már említett /492. Quavt. Sat. jelzésű a Nemz. Múzeum kéziratgyűjteményében van, a másik pedig a M. Tud. Akadémia "Történelem, 4 r. 117". számú kézírata. Adjunk már most mindegyiknek nevet:

Szamosközy = Sz

Ismeretlen = X

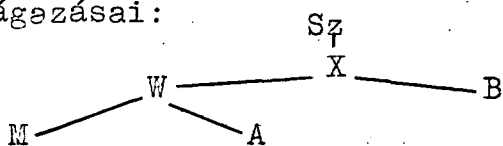
Weidenfelder = W

Bethlen = B

Nemz. Muz. -é = M

M. Tud. Ak. -é = A

Ezek közül csak a B, M és A áll rendelkezésünkre. Az időbeli sorrendre nézve Szekfű után a következőképpen ábrázolhatók a szövegek elágazásai:

Mármost Szekfü az M és B egyezésére vonatkozólag a következő eredményeket állapította meg: M szövegének kétharmad része megtalálható Bethlennél, nem ugyan sorrendben, hanem nagyon is felforgatva és a III. kötet fő-forrása az a szöveg volt, amelyet az M. tartott fenn számunkra. ^{1/} Szekfü ezután kimutatja lapról-lapra az egyezéseket, amelyet éppen ezért nekünk felesleges megtenni és ezért csak a végeredményt tüntetjük fel: Bethlen III. 36-494.1. - M-el, nem számítva ide természetesen a kimutatott Bethlen-Decsi egyezéseket /B. 37-167.1./ Itt azonban egy kis visszatérést kell csinálnunk. Említettük azt, hogy Bethlen Istvánffit megemlíti a 37. lapon, azonban az 1-37. l. szövege csak kis mértékben mutat Istvánffi kompilációra. Viszont Szekfü megállapítja, ^{2/} hogy a kézirat in medias res kezd az 1594. év eseményeinek az elbeszélését és hiányzik az eleje is, meg a vége is. Tehát, ha a mondottakat figyelembe vesszük, önkénytelenül arra kell következtetnünk, hogy Bethlennek az említett rész elbeszélésében nemcsak Istvánffi, hanem az X kézirat is forrása volt.

Megállapítható az is, hogy ahol Bethlen M-et használja, ott sehol sem egyezik meg Decsivel. Továbbá azt mondja Szekfü: "Különben is Bethlen Decsitől nem Erdély belső eseményeinek leírását, hanem a csatarauszokat és a némettel, főként a törökkel való tárgyalásokat kölcsönzi, míg az 1594.

- - -

1/. Szekfü idézett értekezése. Századok. 1908. 225.1.

2/. I. értekezés, Századok 1908. 224. 1.

év belső történetére M-et használja." Ezenkívül megállapítja, hogy Decsi szövege teljesen eltérő mindán tekintetben M. szövegétől, különösen felfogás tekintetében. ^{1/} Ha ezekhez hozzávesszük azt, hogy ahol a Bethlen-Decsi szövegek minden szempontból megegyeznek és hogy a Szamosközyétől milyen sok tekintetben eltérnek, ismét csak a fentebb kifejtett véleményünkhöz kell /csatlakoznunk/ ragaszkodnunk, hogy t.i. nagyon bájos meggyőződünk egy olyan közvetett kompilációról, mint amelyet Szekfü állított, hogy "Bethlen Farkas a Szamosközytől átírt részeket használta, anélkül, hogy ismerte volna a részek eredetét." ^{2/} Hanem igenis nagyobb valószínűség szó a mellett, hogy Bethlen Decsit az eredetiben használta.

Ezek után megkísérelhetjük vázlatosan lapról-lapra kimutatni a III. kötet forrásait. Itt csak éppen vázlatoszerűen akarom az egyezést kimutatni és nem tartom szükségesnek a sorról-sorra való kimutatást; annál is inkább, mert ahol M-et használok, ott mindig Szekfü után megyek, aki a Századok 1908 évf. 226-228. lapokon az egyezést nagyon precízen kimutatta. Így feleslegesnek tartom a merü utánzást és ismétlést.

Bethlen III. 1-37.1. - Istvánffi XXVII. 381-390.1.
és M. /hiányzó része./

Bethlen III.37-126.1. - Decsi 19-62.1.

" 126-133.1. - beszéd /Kendi/

" 134-136.1. - M

- - -

1/. Szekfü i.ért. Századok. 1908. 228.1.

2/. Adatok Szamosközy történeti maradványainak kritikájához.
27 - 28. 1.

Bethlen III. 136-139.1.+ Decsi 62-64.1.

" " 139-142.1. - M

" " 142-171.1. - Decsi 64-95 és Istvánffi

" " 171.1. - M

" " 175-185.1. - M

" " 185-196.1. - beszéd /Kakas beszéde az angol királynő előtt./

Bethlen III. 196-201.1. - M.

" 201-205.1. - pront Brutus scribit
/elveszett/

" 205-264.1. - M

" 267-288.1. - M

" 290-324.1. - M

" 326-331.1. - "quod a Szamosközy accepimus, verhisque ejus descripsimus, qui inquit":

Bethlen III. 331-351.1. - M

" 351-360.1. - ismeretlen /vsz.Szamosközy/

" 360.1. - M.

" 361-365.1. - prout Szamosk. scribit.

" 365-366.1. - Apostrophe ad lectorem.

" 366-386.1. - M

" 390-420.1. - M

" 420-424.1. - Szamosközy IV.32-34.1.

" 424-438.1. - M

" 438-490.1. - ismeretlen

" 490-495.1. - M

" 495-590.1. - ismeretlen

" 590-612.1. - talán Decsi 199-215.1.,

de másokat is használhatott, nagyon kevés a hasonlatosság.

Bethlen III. 613.1. - ut Historici tradunt.

" 623.1. - ut Jacobinus scribit, Jacobinustól azonban nagyon keveset vesz át.

+ + +

BETHLEN FARKAS történetírói egyénisége.

Amint az első három kötetben kimutattuk Bethlen művének legnagyobb részét más írókból merítette, kiknek művei többé-kevésbé ma is rendelkezésünkre állnak. Ezenkívül felhasználta a rendelkezésére álló okleveleket, levelezéseket, követjelentéseket. Eltekintve az okleveles és leveles anyagok egy részétől, amelyek eredetiek, továbbá eltekintve forrásainak egy kis részétől, amelyek ma nem állnak rendelkezésünkre, kimutattuk, hogy majdnem az egész műve kompiláció. Így, mint forrásmunka, csak abból a szempontból jöhet számításba, amennyiben a rendelkezésünkre nem álló, elveszett műveket fentartotta és ebből a szempontból még ma is nélkülözhetetlen.

Első kérdés, amit felvethetünk: milyen forrásmunkákat használt Bethlen és hogy használta azokat? Ami forrásainak kiválasztását illeti, Bethlen nem volt valami szerencsés. Szemtanuk ugyanis nem álltak rendelkezésére, mert hiszen művét kénytelen volt az 1609. évnél abbahagyni. Saját korát már nem tudta megírni és így megfosztotta őt a sors attól, hogy tehetségét és ambícióját saját kora leírásánál fejthes-

se ki, amiben igazán maradandót alkothatott volna, Ez a tény már is mérsékletre int bennünket Bethlen és művének megítélésénél. Forrásai többnyire nem szem és fültanuk művei, hanem ők is a már meglévő feldolgozásokból vették adataikat. Így Bethlen munkájának hitelessége olyan értékű, mint forrásaié, amelyek pedig igen különböző értékűek. Ő maga nem nyilváníttja ki véleményét; nem kritizál, ezt egyáltalán nem is tekinti feladatának. Különben álljanak itt saját szavai, amelyek legjobban világot vetnek elveire: "Verum in pertextenda Historiae tela non exigua sese nobis affert difficultas, quandoquidem haec non nostro gesta ~~sunt~~ aevo, illius autem seculi Historiographi in exponendis his multum inter se dissentiunt."^{1/} "Nobis autem propositum est, nec lato iudicio fontes absolvere, nec criminando famam cuiuspiam confodere: cum nos eo nec parvus assentationis affectus, nec conceptum contra eos, quos nunquam noveramus, odium adducere possint. In quibus itaque hallucinamus, murere nostro rite nos perfuncturos arbitrabimur, si ~~q~~uae, quae a veteribus in utramque partem litterarum monumentis sunt tradita, fideliter exposuimus: Iudicium autem de hac, quae sequitur, Tragedia a Tua candide Sector expectamus t~~u~~rutina "simulque veniam deprecamur, si in relatione horum paulo prolixiores esse videbimur."^{2/} És tényleg, ha művét figyelmesen olvassuk önként ez a mézet alakul ki bennünk Bethlenről; annyira ragaszkodik

- - -

1/. Bethlen Farkas munkája. III. k. 365.1.

2/. Bethlen Farkas i.m. III.k. 365-366.1.

a fent aposztrofált elveihez.

Történetírói munkássága abban áll, hogy forrásait kiválogatja saját céljának megfelelőleg, azután széttördeli őket és események szerint csoportosítva szépen behelyezi őket az előre megalkotott keretbe. Ha két író felfogása különbözik egymástól, nem iparkodik a helyesebbet kiválasztani, mert ő nem tudhatja, hogy melyiknek van igaza /"haec non nostro gesta ~~sunt~~ aevo"/; igen sokszor leközli mindkét író és az olvasóra bizza az igazság megállapítását.

Különös módon jár el forrásainak idézésében is. Kevéssé használt kútfőit majdnem mindig megemlíti, máskor pedig - jóllehet lap-számra kompilál- és mégsem említi meg forrását. Különös pl., hogy - amint említettük is - Decsiől rengeteg anyagot vesz át és egyáltalán nem tesz róla említést, míg a kevésbé használt Piaseciust lépten-nyomon emlegeti. Amint Szekfű megállapította,^{1/} azon helyeinek nagy része, melyeknél kútfőit nem említi, Szamosközy munkáin alapszik. Birtokába vette Szamosközynek irodalmi hagyatékát és beleolvastotta saját munkájába. Szamosközy munkáját azonban többször megemlíti maga is, gyakran Annales Transsylvanicinek hívja.

Másik nagy hibája, hogy forrásait sokszor annyira széttördeli és széthányja, hogy megesik néha, hogy két összetartozó adat közül az egyiket 30-40 lappal előbbre teszi, mint a másikat; természetesen kellő átalakítással és így na-

- - -

1/. Szekfű Gyula: Adatok Szamosközy tört. maradványainak kritikájához. 74.l.

gyon megnehezíti a szövegösszehasonlítást. Barbárságnak azonban /Szekfü/ ez az eljárás mégsem nevezhető talán, mert Bethlennek nem az volt a feladata, mint a középkori krónikaíró és kódex-másoló barátoknak, hogy a régi emlékeket minden változat nélkül adják át az utókornak, hanem ő historiát akart írni elsősorban, ha nem is valami nagy önállósággal. Egyébként is ő nem tett mást, mint Brutus, Szamosközy és a többiek, akik éppen úgy kompiláltak, mint ő, ha több sikerrel is. Szamosközynek egyébként megvan az a nagy előnye, hogy ő született historikus, aki még nagy felkészültségre is szert tett.

Bethlenről és munkájáról eddig igen szélsőséges hozzászólások hangzottak el, de az igazságot nem igen sikerült megközelíteniök.

Szekfü barbárságnak nevezi történetírói működését, Szilágyi isteni gondviselésnek tulajdonítja Bethlen munkásságát, hiszen a nagy országos pusztulás közepette ő állott elő egyedül, aki a történeti emlékekből és maradványokból annyit mentett meg, amennyit csak meg tudott. Benkő felkiált örömeiben: "mit busulunk azon"? - Gyulaffi és Szamosközy évkönyveinek elveszésére gondol - "hisz az egész Szamosközy él Bethlenben." Szilágyi nem is tartja kompilációnak művét, míg Szekfü képten-nyomon kompilációt emleget.

Annyi bizonyos, hogy Bethlenről és művéről nehéz objektíve ítélkezni. Ha az ember mégis meg akarja közelíteni az igazságot, akkor többféle szempontot kell figyelembe venni. Nevezetesen ismernünk kell írónk célkitűzését, dolgozási

módját, felkészültségét, történetírói készségét, irónk egyéniségét és legfőképpen munkáját. Amint azonban már mondtuk, éppen a munkáját szokták kellő tanulmányozás nélkül hagyni. Azt már kifejtettük, hogy Bethlen saját korának történetét nem tudta megírni, de ez nem az ő hibája: "kellett volna hazánk históriáját tovább is vinni. Vigye, aki érkezik, s hazáját szereti. Tőlem már nyughatik, megfosztottak ahhoz való időmtől a terhes hivatalok." Tehát így műve legértékesebbnek ígérkező részét nem írhatta meg; ebben tehát célját nem érte el.

Kereshetünk-e Bethlennél direkt tudományos célt? Igazi historikus volt-e? Erre bizony azt kell felelnünk, hogy nem. Nem volt meg benne az igazi historikus éleslátása és a történetnek, mint ilyennek önmagáért való művelése. Neki egészen más céljai vannak. Ő a "világ nagy kerekének forgását", a "háboru megdőhbentő kockáját," a "szerencse tarka játékait", a "megdőrdült napkelet irtózatossá válását, a dolgok nyomorúságos képét" és "Erdélyország végzetszerű válságait" akarja az olvasóval megismertetni. Feladatul ezt tűzte ki maga elé és műve ennek a célnak eleget is tesz. Azonban ez a cél távol áll egy igazi historikus feladatától, akinek minden törekvése a történeti igazság objektív megállapítása. Ezen igazságnak Bethlen csak részben tesz eleget. Szándékosan sohasem mészítja meg a dolgokat. Jóllehet a felfogásával nem egyező dolgokat néha elhagyja, de a rendelkezésére álló anyagot nem hamisítja meg. Az igazság megállapítását azonban az olvasóra bizza.

Hogy milyen felkészültsége volt Bethlennek, ezt leginkább munkája mutatja. Rengeteg anyagot gyűjtött össze munkájában és érthető, hogy nem volt könnyű neki ezt a nagy adathalmazt egységes formába önteni. Kora ifjúságában hozzálátott már a história tanulmányozásához és korán megkezdte levéltári adatait is gyűjteni.

Lehet-e úgy megítélni Bethlent, mint akinek munkájával nem volt más célja, mint a tehetetlen laikus tudományos dicsőségre való törekvése? ^{1/}. Nem! Bethlennek egészen más céljai voltak, amint ezt már részben kifejtettük. Főképpen pedig az volt a célja, hogy olvasóinak feltárja szerencsétlen hazájának szomorú sorsát; tollát pedig nemes hazaszeretete vezeti művének minden során át. Rengeteg elfoglaltsága közepette alig van ideje az írásra; sokszor már le akar tenni műve folytatásáról és csak barátai unszolásának engedve folytatja nagy fáradsággal és megerőltetéssel az írást és mikor már tényleg nem tudja tovább folytatni, szomorúan mondja: "Vigye tovább, aki hazáját szereti". A tudományos dicsőségre való szomjazás távol állott tőle; egyáltalán nem akarja tudósnak mutatni magát, sőt nagyon szerényen vállalja be Apafinek, akinek művét ajánlja, hogy: "Non hic elegantiarum lepor, gravitasque quaeri, non luxuriantis stili nitor, vel suaves ac diffusae Titi Livii narrationes, aut mirifica et inimitabilis Herodoti dulcedo desiderari possunt."

- - -

1/. Szekfű Gyula: Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről. Századok. 1908. 244.1.

Bethlen tehát nem historikus akar lenni elsősorban, hanem művével használni akar hazájának éppenugy, mint egyéb hivatalos munkásságával is.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy Bethlen nem volt igazi történetírói egyéniség és így műve sem igazi historia.

Művének forrásértéke csak annyiban van, amennyiben használt kútfői közül ma elég tekintélyes rész hiányzik és ennyiben ma sem nélkülözhető. Ha elveszett forrásai teljes épségben nem is rekonstruálhatók művéből - dolgozási módszere miatt -, azért mindig megbízható, mert forrásait lényegesen sohasem másítja meg, ha állításainak tendenciáját néha tompítja is. -

+ + +

F o r r á s m u n k á k .

- Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története.
Budapest. 1927.
- Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás
korában. Budapest. 1918.
- Lukinich Imre: Keresdi báró Bethlen Ferenc. Századok. 1908. é. f.
- Szekfü Gyula: Adatok Szamosközy történeti maradványainak kriti-
kájához. Budapest, 1904.
- Szekfü Gyula: Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről. Szá-
zadok. 1908. é. f.
- Szilágyi Sándor: Erdély irodalomtörténete, Budapesti Szemle
IV. k.
- Leresztény Magvető 1886. é. f.
- Teleki Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel, I., II.,
VI. és VIII. k., 1905-1910.
- Bethlen Miklós: Önéletírása. Pest 1858-60.
- Szalárdy: Sírelmes magyar krónika. Szerk. B. Kemény Zsigmond.
Pest. 1850.
- Erdélyi Orsz. Emlékek. I., XII., XIII., XIV., XV., XVI. k.
- Magyar Tört. Tár. XVIII. k.
- Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Századok. 1887. é. f.
- Magyar történeti életrajzok. 1887. é. f.
- Deák Farkas: A bujdosók levéltára. Budapest. 1883.
- Tóth Ernő: I. és II. Apafi Miklós naplója. Kolozsvár. 1900.
- Történelmi Tár 1883. é. f.
- Apafi Mihály naplója. Magy. Tud. Akadémia. 1867-es kiadása.
- Török-magyarkori emlékek. V. k.
- Nemes János naplója. Történelmi Tár. 1902.
- Szolnok-Doboka megye monografiája. II. k.. Irta: Tagányi,
Réthy és Kádár. Ds. 1900.
- Magyar Könyvszemle. 1907, 1913, 1902. é. f.
- Nemzeti Társalkodó 1834.
- Flenger Sándor: A magyar történetírás története. Budapest.
1887.
- Ungarisches Magazin. I. k.
- Quartalschrif. V. k.

Kurz Antal: Magazin für Geschichte
Siebenbürges. I.k.

Nova Memoria. I.k.

Trauschenfels E.: Deutsche Fundgrube zur Geschichte Siebenb.,
Neue Folge., Kronstadt. 1860.

+ + +

Kurz Antal: Magazin für Geschichte
Siebenbürges. I.k.

Nova Memoria. I.k.

Trauschenfels E.: Deutsche Fundgrube zur Geschichte Siebenb.,
Neue Folge., Kronstadt. 1860.

+ + +

